

BÁRÁNY ATTILA

János király és a Magna Carta

János angol királynak (1199–1216) „saját” történeti mitológiája van, amely szinte világszerte ismert. Éppen ezért nehéz személyét előítéletektől mentesen megítélni. Ki ne hallott volna már a „gaz János hercegről”? Generációk nőttek fel a Robin Hood-mondakör történeteiben, amelyekben a sherwoodi erdő bujdosói megleckéztetik a szászokat kiszipolyozó „gonosz normann” Nottinghamban, a jó Oroszlánszívű Richárd távollétében.¹ S a történész hiába mondja, hogy Jánosnak semmi köze a normannokhoz, alig pár napot töltött Nottinghamban, és az adószedők azért tették rá a kezüket mindenre, hogy elő tudják teremteni a fogságba esett Richárd váltságdíját, a közemlékezetre nehéz hatással lenni.

A tradicionális János-narratívában minden megtalálható, amit csak a „rossz uralkodó” megtestesíthet. Az angol történelemben ő a mérhetetlen becsvágygal megáldott, erkölcstelen és haszonelvű uralkodó egyik archetípusa. Mindent elmondtak róla: fittyet hány a hitre, istentelen, élvhajász időtöltésekben merül el, gyűlöli a papságot, elveszítette a Plantagenet-birtokokat, Angliát a pápa hűbéresévé tette. Saját kezűleg ölte meg unokaöccsét, megszöktette más mennyasszonyát.² Mérhetetlenül fősvény, de babonás is, és mivel nem mert úgy eljönni Szent Edmund kegyhelyétől, hogy nem adakozott, mindössze 13 penny adományt tett.³

Úgy tűnik, eleve elrendeltetett, hogy a „rossz királlyal” szemben fellépjenek a bárók, és kikényszerítsék a Nagy Szabadságlevelet. A „Gonosz ivadékainak” tartott „átkos nemzetségen” belül János volt a legelvetemültebb.⁴ „Az ördögtől fogant, s hozzá is tér majd vissza.”⁵ A hatalom utáni hajszában „arca a felismerhetetlenségig eltorzult, szemei tűzben égtek”, egyesek már-már látni vélték, hogy „szarvai vannak”.⁶ „Sem Istent, sem embert nem tisztelve” dacolt mindenkiel.⁷ Adott tehát egy tipikus shakespeare-i gonosztevő, azonban a nagy drámaíró egy szóval nem említi a Nagy Szabadságlevelet. Nem szerepel nála sem

¹ Vincent, Nicholas: *John. An Evil King?* London, 2020. XIII.

² Vincent: *John*, 16–17., 65–66.

³ Jocelin of Brakelond: *The Chronicle of Jocelin of Brakelond*. Ed. H. E. Butler. London, 1951. 178.

⁴ [Giraldus Cambrensis/Walesi Gerald]: *The autobiography of Gerald of Wales. De rebus a se gestis*. Ed. H. E. Butler, intr. C. H. Williams. London, 1937. 28. (a továbbiakban: Gerald: *De rebus*); Lásd például: Barber, Richard: *The Devil's Crown: History of Henry II and His Sons*. London, 1997.; Turner, Ralph V.: *King John: England's Evil King?* London, 2005.

⁵ Gerald of Wales: *Instruction for a ruler. (De principis Instructione)*. Ed., transl. Robert Bartlett. Oxford, 2018. 702. (a továbbiakban: Gerald: *De principis*)

⁶ Devezes-i Richárd: *Chronicon Ricardi Divisiensis De rebus gestis Ricardi Primi, Regis Angliae*. Ed. Joseph Stevenson. London, 1838. 31., 58.

⁷ Canterburyi Gervasius: *Gervasius Cantuariensis Opera Omnia*. Historical works. In: *The Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II, and Richard I*. Ed. William Stubbs. I–II. (Rerum Britannicarum medii aevi scriptores / Rolls Series (a továbbiakban: RS), 73.) London, 1879–1880. II. 100.

Runnymede mezeje, sem a szabadságjogok lábbal tiprása. A „gazember” uralkodókat előszeretettel megrajzoló Shakespeare hogyan hagyhatta ki „csak úgy” a Magna Cartát?

A tradicionális János-narratívában sokáig nem igazán néztek a felszín mögé, nem vizsgálták mélyebben, hogy a király hogyan kormányzott, megelégedtek annyival, romba döntötte apja művét. Senki nem volt kíváncsi arra, milyen kolostorokat alapított. Kevés teret kapott, hogy milyen gazdaságpolitikát folytatott, hogyan próbált seregeket állítani. Csak annyit tudtunk, amennyit a Magna Carta sulykolt: adókat vetett ki, megsértve a hűbéri jogot. Tizenhat éves uralkodását olyannyira elhomályosítja a Magna Carta, mintha más nem is történt volna. Olyan súllyal bélyegzi meg a király uralkodását, hogy minden lépéséről *tudjuk*, hogy *majd* a Magna Cartához fog vezetni.

Az uralkodót nehéz a Szabadságlevélre rakódott évszázados tradíciótól elvonatkoztatva megítélni. Hajlamosak vagyunk a Magna Carta cikkelyeiből kiindulni és annak alapján megítélni János kormányzatát, mintha visszafelé fejtenénk fel a történelem fonálát, mondván, mi már tudjuk, mi fog következni 1215-ben. Ha egymás mellé tesszük a jogsértéseket, úgy tűnik, János egész uralkodása másból sem állt, mint abból, hogy lábbal tiport ősi jogokat. Eleve nem kormányozhatott jól, hiszen vele szemben adták ki a Szabadságlevelet. Csak keresnünk kell olyan sérelmeket az 1215 előtti évekből, amelyek magyarázhatják, hogy miért adták ki a Magna Cartát, és készen is van János uralkodásának a mérlege.

János és a krónikások

A legtöbb mértékadó krónikás csak János fiatalkorát ismerte, sokan nem érték meg az uralkodása végét, a Magna Cartát sem – ami alapján az utókor leginkább megítéli. Newburgh-i Vilmos 1198-ig, Hovedeni Roger 1201-ig, Dicotói Radulf pedig 1202-ig élt vagy alkotott érdeemben. Coggeshalli Radulf 1216-ig élt, de visszavonult egy apátságba, távol a politikai események fő sodrától. Művének az eseményeket 1212-től tárgyaló részei viszont 1216-ban íródtak, miután a Magna Cartát kiadták, és a franciák partra szálltak. Canterburyi Gervasius 1210-ben meghalt, munkájának hangsúlyos része pedig inkább a korábbi évtizedekhez kötődik.

A Plantagenetek hűséges lovagja, William Marshal életéről írott história 1219 és 1226 között keletkezett. Szerzője is ismerhette a Magna Carta születésének körülményeit. Mindazonáltal, akármilyen furcsának is tűnhet, egyáltalán nem szól János hatalomgyakorlásának módszereiről, s annak ellenére, hogy a megrendelője Marshal fia, az ifjabbik William volt, egyike a Szabadságlevélben is nevesített huszonöt bárónak, nem is említi a charta kiadását, pedig végigkíséri a bárók mozgalmát, egészen a király haláláig.⁸ A többi kortárs kútfőnk döntő részben kolostori évkönyv. A többségük igen távol született az udvari politikától (Tewkesbury, Worcester). Az annalisták sok esetben kevéssé megbízhatóak, információik esetlegeseek, de érdekes módon a walesi Margami évkönyvek kiváló értesüléseket tartalmaznak.

Sok kútfőnk már a Magna Carta kiadása után született, és szerzőik hajlamosak voltak az 1215-öt megelőző évek túlkapásait János egész uralkodására visszavetíteni. Mintha a király uralkodása másból sem állt volna, csak a nép szolgaságba taszításából, az egyház meggyalázásából. A történetírók már tudták előre, hogy Runnymede mezején fog véget érni az „önkényuralom”, és ennek fényében alakították az ahhoz vezető lépcsőfokokat.

⁸ *L'histoire de Guillaume le Maréchal, Comte de Striguil et de Pembroke, régent d'Angleterre de 1216 à 1219, ... publiée par Paul Meyer. Paris, 1891.; History of William Marshal. Ed. A. J. Holden – S. Gregory – David Crouch. I–III. London, 2002–2006. II. vv. 15031–15228.*

A legnagyobb hatású minden bizonnyal az 1220-as évek végén író Wendoveri Roger. Az ő munkája telis-tele van azokkal a történetekkel, amelyek, az őt folytató Matthew Parisnek hála, széles körben terjesztették el „a gaz normann herceg” képét. János nemesasszonyokat csábít el, válogatott kínzásokkal gyötör papokat. Az a történet, mely szerint János elrendelte, hogy egy klerikus gyilkosát „engedjék el, hisz’ egy ellenségemtől szabadított meg”, már-már II. Henrik Becket Tamás megölésére vonatkozó „vágálmát” idézi.⁹ Így formálódik az „isten-tagadó” király képe. Roger „anekdotái” másnál nem is szerepelnek. Tudatosan torzít, hamis történeteket kreál, értesülései alaptalanok.¹⁰

Az 1235 után alkotó Matthew Paris információival is óvatosan kell bánni. Nála eleve szentségtörő módon élt a „konok és szégyentelen” király, aki annyira „alávaló és becstelen, hogy aljassága még a Poklot is bemocskolja”. Nehezen hihetjük, hogy János „még Angliát is hűbérbe csapta volna egy muszlim emírnek, mert csalódott a kereszténységben, s áttért volna az iszlámra”. Az emír tájékozódott János felől, de hallva „ördögi” jellemét, maga sem kívánta őt vazallusai között tudni.¹¹

Talán Wendoveri Rogernél is félrevezetőbb az ún. Béthune-i Névtelen, aki nem sokkal 1220 után írta művét. Közél állt a politika fő sodrához, mivel János egyik bárója, Robert de Béthune kíséretéhez tartozott. A szerző nem is próbálja leplezni elfogultságát, hiszen ura átállt Lajos trónörököshöz. Nála már egy igazi türannosz jelenik meg: „...romlott volt, mindenki másnál könyörtelenebb. [...] Élvezte, ha gyűlöletet szíthatott” bárói között. „Mindenkít megvetett [...]. A lelkét elemésztette a gonoszság.”¹²

Nehéz elfogultságtól mentes kortársat találunk. Walesi Gerald – Giraldus Cambrensis – lenne talán az első, akihez fordulhatnánk. Ő ugyan túlélte a királyt, de János trónra lépte után visszavonult a politikától. Amit akkoriban papírra vetett, sokkal inkább az évtizedekkel korábbi emlékeit idézik. Gerald sokat köszönhetett a Plantageneteknek. II. Henrik káplánjaként Jánost Írországba is elkísérte, amikor apja megtette a sziget urának. Az 1188-as *Topographia Hibernicá*ban még dicséri is Henriket, sőt neki ajánlja az *Expugnatio Hibernicát*.¹³ Gerald a később írt „önéletrésében” (*De rebus a se gestis*) sem kritizálja különösebben Jánost azon kívül, hogy „léha ifjak” tanácsára hallgatott, s nem tisztelte azokat, akik „ismerték a helyiek szokásait”.¹⁴ Megváltozott a véleménye, amikor 1191-ben nem ő nyerte el Saint Davids püspöki székét. A helyette felajánlott Llandaffot nem fogadta el, Rómában tett panaszt.¹⁵ Ezt követően fokozatosan kezdte bírálni Jánost. Jólértesültsége csalóka, mert az 1190-es évekről jóval később, az 1210-es évek derekán, visszavonulását követően írt, amikor nem élt már az események sűrűjében. Úgy tűnhet, mintha az események tanúja lenne, és szinte első kézből adná azokat vissza, holott mondanivalójára már erősen rányomja a bélyegét a bárók lázadása. Huszonöt év távlatából vetíti vissza, hogy János alig várta, hogy bátyja

⁹ Wendoveri Roger: *Rogeri de Wendover Liber qui dicitur Flores Historiarum ab Anno Domini MCLIV*. I–III. Ed. H. G. Hewlett. (RS, 84.) London, 1886–1889. II. 47–48., 52., 55.

¹⁰ Warren, W. L.: *King John*. Berkeley, 1978. 12.

¹¹ Matthew Paris: *Chronica Majora*. I–VII. Ed. H. R. Luard (RS, 57) London, 1872–1883. II. 563., 669.

¹² Anonyme de Béthune: *Histoire des ducs de Normandie et des rois d'Angleterre*, publiée ... par Francisque Michel. Paris, 1840. 90–209., 105.; Gillingham, John: *The Anonymous of Béthune, King John and Magna Carta*. In: *Magna Carta and the England of King John*. Ed. J. S. Loengard. Woodbridge, 2010. 27–44., itt 37–38.

¹³ [Gerald of Wales] *Expugnatio Hibernica. The Conquest of Ireland* by Giraldus Cambrensis. Eds. A.B. Scott – F. X. Martin. Dublin, 1978. 261–265.

¹⁴ Gerald: *De rebus*, 87.; uő: *Expugnatio Hibernica*, 236.

¹⁵ Gerald: *De principis*, XVI.; uő: *De rebus*, 121., 155., 189., 202–203.

távozzon, és megindíthassa offenzíváját a trón megszerzésére.¹⁶ A még II. Henrik felkérésére János herceghez írott *De principis instructione* is vádbeszéddé válik a tollán sértett magányában. A művet még a herceg fiatalkorában kezdte, csak János halála után fejezte be.¹⁷ Vagyis amikor Gerald már a „rossz királyról” szól, már megélte a Magna Cartát és a polgárháborút. Ítéletét – a király „önkénye” miatt lesz osztályrésze a „pokol örök kínjaiban” – már előre meghozza. Ő előre látni véli, mi lesz a sorsa a királynak. Sok később meggyökeresedett vélekedés Geraldtól származik. János „meggalázza a királyságot”, és „zabolátlanabb, mint minden más zsarnok”. Még a démoni Plantageneteket is „felülmúlta a gazságban”. A „szolgaság elviselhetetlen igáját” kényszerítette elnyomott népére.¹⁸

Ha még a familiához közel álló Giraldus Cambrensis is ilyen malíciával teszi felelőssé a királyt minden nyomorúságért, akkor valóban nehéz pártatlan kútfőre bukkanni. Egy korábban egy barnwelli ágostonrendi kanonoknak tulajdonított, az 1220-as években keletkezett munka, amelyet immár a Crowlandi apátsághoz kötnek, üdítő kivétel. Kiegyensúlyozott képet fest az uralkodóról, itt János nem maga a megtestesült gonosz.

Ugyancsak kivétel az igen jól értesült Eynshami Ádám Avaloni Szt. Hugóról 1212-ben írott *vitája*.¹⁹ A lincolni püspökről írott mű még *nem* ismerte a Magna Cartát. Talán éppen ezért a szerző képes pozitívumokat is megfogalmazni Jánosról, megemlítve, hogy Richárd halála után esküt tett, hogy az ország ősi szokásait és törvényeit épségben megőrzi.²⁰ A király itt nem az „egyház ellensége”: a püspökkel jó viszonyt ápol, engedelmisséget fogad neki, a tanácsait megfogadja.²¹

Családi viszály – a „Földnélküli”

A „Földnélküli” ragadványnevet kevés korabeli forrás ismeri, pedig az idők során ez vált általánosan elfogadottá, bár a történeti irodalom a 19. század vége óta nem használja. Az is a János-narratíva része, hogy akkor lett „Lacklandd”, amikor elkótyavetyélte az Anjou-birtokokat. Ez azonban nem felel meg a valóságnak: a „Sans Terre” melléknév már ifjúkorában megjelenik.²² Így egyáltalán nincs köze a Magna Carta bárói által megfogalmazott „vádponthoz”, a Plantagenet-birodalom eltékozlásához. Ifjúkorában apja a még valóban apanázs nélküli fiának javakat akart szerezni a kontinensen, házasság útján, III. Humbert, Szavoja grófjának egyik leányával való frigy révén.²³ A terv kútba esett, így János nem nyert saját hercegi apanaszt. Ám a herceg egyáltalán nem volt „földnélküli”, apja ugyanis kijárta, hogy bátyjai átengedjenek neki földeket, majd összeházasította Gloucester örökösnejével. Uralkodása idején ritkán emlegették így, s a „*cognomen*” semmiképpen sem „*nomen est omen*”. A vagyontalan, a bátyja nyakán élősködő ifjabb testvér képe sem tekinthető valósnak.

Bűnlajstromának első pontja szerint apja, II. Henrik abba halt bele, hogy hön szeretett legkisebb fia elárulta. Henrik már előre látta, hogy fia hűtlen lesz hozzá. Giraldus szerint a király palotája falára festetett egy képet, „amely egy sast és négy fiókáját ábrázolta; három

¹⁶ Gerald: *De rebus*, 118.

¹⁷ Gerald: *De rebus*, 27.

¹⁸ Gerald: *De principis*, 673–675., 703–705., 718.

¹⁹ *Magna Carta*. With a New Commentary by David Carpenter. London, 2015. 81.

²⁰ *Vita Hugonis: The Life of St. Hugh of Lincoln* by Adam of Eynsham. I–II. Ed., transl. Decima L. Douie – D. H. Farmer. London, 1962. II. 137.

²¹ *Vita Hugonis*, II. 139.

²² „Sine Terra”. Newburgh-i Vilmos: *Historia*, II. 78.; *Vita Hugonis*, II. 137.

²³ Hovedeni Roger: *Chronica magistri de Houdene*. Ed. William Stubbs. I–IV. (RS, 51.) London, 1868–1871. II. 42.; Gerald: *De principis*, 445.

fióka támadta az öreg sast, kettő oldalról, egy hátulról tépve annak húsát, a negyedik a nyakán ült, arra várva, mikor vájhatja ki szülője szemét. Henrik úgy mondta, a négy ifjú az ő négy fia, akik üldözik mindhalálig; s a legfiatalabb fogja a legsúlyosabb csapást rámérni, ő lesz az, aki a legfájdalmasabban kínozza.”²⁴ János a negyedik fióka, csak álnokul kívárt, de nem merete nyíltan támadni. Giraldus Cambrensis legalább tíz évvel az események után írta mindezt, de a beállítás tipikus. Valójában nem tudjuk, hogy János fellázadt-e apja ellen vagy sem. Mi több, szinte ő az egyedüli, aki nem fogott ténylegesen fegyvert szülőatyja ellen, míg bátyjai csaknem két évtizeden át harcoltak apjukkal. Valójában Jánosról semmit sem tudunk azokban az években, amikor az örökké elégedetlen ifjabb Henrik, Richárd és Geoffroi az apjuk ellen küzdöttek. Úgy tűnik, függetlenül magától az apja ellen lázadó fivéreitől, s csak igen sokára, huszonhárom éves korára tűnt fel a politikai küzdelmekben, igaz, ott is atyja oldalán, és éppen Richárddal szemben. Már ekkor megelőlegezik a történetírók azonban, hogy „minden lehetséges módon a franciák kegyét kereste”, amit viszont nehéz összhangba hozni azzal, hogy a bátyja ellen lépett fel, hiszen II. Fülöp francia király épp Richárdot tüzelte Henrik ellen.²⁵ Amikor Henrik belefáradt a Richárddal és Fülöppel való csatározásaiba, anynyit kért a franciáknak átadandó várakért cserébe, hogy megkaphassa a Capetingekhez csatlakozó bárói listáját. Giraldus Cambrensis dramatizált előadása szerint Henrik halálát az okozta, hogy a lista első helyén kedvenc fia nevét olvasta.²⁶ Más forrásból nem tudunk olyan iratról, amely azoknak a nevét tartalmazta volna, akik Richárd hűségére tértek, és megtagadták az engedelmességet Henriknek. Akihez itt fordulhatunk, Newburgh-i Vilmos nem mondja, hogy János neve bármilyen „listán” rajta lett volna, csak annyit, hogy „elhagyta” az apját, akit nagyon bántott fia „elpártolása”.²⁷ Kérdés, hogy miként értjük a „*defectio*” kifejezést, de egyebet nem tudunk, más kortárs kútfőtől sem. Egy kissé „*Et tu mi fili Brute*”-ízű a történet. A későbbi János 1215-ből látott jellemével összeférhet, hogy bátyjaihoz hasonlóan ő is elárulta apját, de éveken át nem tette. Ez a „jelenet” is a Henrik halála előtti napokban játszódik, amikor a francia szövetségben háborúzó Richárd Chinon várába szorította be apját, és rákényszerítette Fülöp feltételeinek az elfogadására. János egészen 1189-ben kitarott apja mellett, egyedüli fiaként. Az 1215-ből látott Jánost viszont könnyű volt egy kalap alá venni párttűtő fivéreivel. Ezzel szemben János mindig is apja kedvenc fia maradt, s inkább Richárd és a többi bátyja félt attól, hogy a végén Henrik ráhagyja Anglia koronáját.

Walter Scott *Ivanhoe* című regényében János párttűtést szít, s bátyja távolléte idején maga akar a trónra ülni, „normann” hívei Yorkban még meg is akarják koronázni. Ennek az állításnak szintén nincs történeti alapja. A Nottinghamban a népet kizsigerelő „gaz” János hercegről évszázadok során szőtt legendák már abban a tudatban születtek, hogy a Nagy Szabadságlevellet azzal a Jánossal szemben kényszerítették ki, aki mindig is a „királyi pálcát” akarta „mohó kézzel elrabolni”.²⁸ A herceg valóban konfliktusba kerül bátyjával, de addig évek telnek el, s az, majd látjuk, enyhén szólva is kérdéses, hogy a trónt akarta volna megszerezni.

János esküt tett Richárdnak, mielőtt az útra kelt, hogy Krisztusért harcoljon, megígérve, hogy a következő három évben nem lép Anglia földjére.²⁹ Ez úgy gyökeresedett meg, hogy a *Coeur de Lion* eleve azért nem engedte, hogy öccse az országban tartózkodjon, mert tartott

²⁴ Gerald: *De principis*, 679–680.

²⁵ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 234–235.

²⁶ Gerald: *De principis*, 678.

²⁷ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 277–278.

²⁸ Shakespeare, William: *János király*. Arany János fordítása. III. felv. 4. szín.

²⁹ Walesi Gerald: *De rebus a se gestis*, 118.

attól, hogy megkaparintja a koronát. A legtöbb történetíró úgy tudja, hogy már rögtön apjuk halála után viszály támadt a két fivér között. Ennek oka a közvélekedés szerint az volt, hogy 1190-ben Richárd azért tette meg örökösévé unokaöccsét, Arthurt, mert Jánost ki akarta zárni az öröklésből, és el akarta kerülni, hogy távollétében fellázadjon ellene. A király már hónapokkal a Szentföldre való távozását megelőzően rendezte a trónöröklés kérdését, amivel szemben János nem adott hangot elégedetlenségének. Természetes volt, hogy a keresztet felöltvén az uralkodó megerősítette az öröklési rendet. Richárd az elsőszülöttségi jognak tett eleget, és nevezte ki idősebb testvére, Geoffroi fiát, Bretagne hercegét örökössé. Ekkor még senki sem gondolta, hogy a bőszi óriásnak nem születik fia. A primogenitúra rendjével János sem szegült szembe, a dinasztiában a nagy tekintélyű Geoffroi sarja élvezte az elsőbbséget az oldalággal szemben. Szó sincs tehát arról, hogy János már ekkor Arthur ellen fenekedett volna, és az Oroszlánszívű sem tartott attól, hogy János fellázadna ellene. Ha lett volna benne egy szikrányi gyanakvás, akkor nem adja neki több grófság – Cornwall, Derby, Devon, Dorset, Nottingham és Somerset – jövedelmét.³⁰ Azzal, hogy megeskette, hogy a *kontinensen marad*, azt akarta, hogy az Anjouk tartományai fölött öröködjék.³¹ Nem véletlenül tette meg Mortain grófjának sem, ami a dinasztiában kitüntetett pozíció volt. Richárd valóban nem adta át Jánosnak a grófságokban a kulcsfontosságú királyi várakat, de ezt nem azért tette, mert tartott volna cselszövéseitől. A királyság fő kulcsai – Corfe, Bolsover, Tickhill vagy Nottingham – mindig is a király kezelésében voltak, és akkor sem kerültek ki a királyi várnagyok kezéből, ha a dinasztia egy-egy tagja kapta meg az uradalmaikat apanázként.

Több sebből vérzik az a beállítás is, mely szerint alighogy Richárd kitette a lábát az országból, János nyomban ott termett, és „azzal dicsekedett, hogy a kancellár titokban felmentette esküje alól”.³² A király ugyanis már 1189 decemberének elején elhagyta Angliát, és János csak hónapokkal ez után tért vissza, akkor sem önhatalmúlag, hanem Eleonóra királyné közbenjárását követően.³³ Nincs nyoma, hogy János rögtön Richárd távozta után a „bátyja halála után áhítozott” volna, hogy „elorozhassa” a koronát.³⁴ Ezzel szemben a király már útja során Normandia hercegének is elismerte az öccsét.³⁵

Még ha egyes történetírók gyanúja szerint János titkon arra számított, hogy az ő ölébe hullik a királyság, ha Richárd esetleg nem éli túl vállalkozását,³⁶ a herceg nem szított lázadást. Az igaz, hogy fegyveres viszály tört ki, de ebben Jánosnak nem volt szerepe. A népharag gyülemlett fel a kancellárral, William Longchamp-mal, Ely püspökével szemben, de az sem rögtön Richárd távozta után, hanem csaknem egy évvel később, 1190 novemberében.³⁷ János is csatlakozott a „gonosz tanácsadóval” szembeni mozgalomhoz, de soha nem avanzsált annak fő szervezőjévé, és soha nem a király ellen, hanem mindig is a királyság érdekében lépett fel. János legfeljebb csak Walter Scottnál „uralkodik” Nottinghamban. A várnagy Long-

³⁰ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 301.

³¹ Hovedeni Roger: *Gesta*, II. 106.

³² Gerald: *De rebus*, 118.

³³ Devizes-i Richárd: *Chronicon*, 382.; Church, Stephen D.: *King John and the Road to Magna Carta*. London, 2015. 58. János március végén Rouenban van, csak júniusban tér haza. Landon, Lionel: *The Itinerary of King Richard I*. London 1935. 23., 28–29.; Vincent: *John*, 29.

³⁴ Gerald: *De rebus*, 118.

³⁵ Gillingham: John: *John (1167–1216)*. In: Oxford Dictionary of National Biography. Eds. Matthew, H. C. G. – Harrison, Brian. Oxford, 2004. Online: 2006–. (a továbbiakban: ODNB) <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/14841> (letöltés: 2022. január 23.)

³⁶ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 335.

³⁷ John Gillingham: *Richard the Lionheart*. London, 1978. 218.; Ralph V. Turner: *Longchamp, William de (d. 1197)*. In: ODNB, <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/16980> (letöltés: 2022. január 22.)

champ híve volt, és éppen a herceg vette be a várat, kiostromolva onnan a kancellár seregeit, de nem tartózkodott ott huzamosabb ideig.³⁸ A Magna Carta távlatából furcsának tűnik az is, hogy a klérus szintén János segítségét kérte. A helyzet az, hogy Richárd kierőszakolta a pápától, hogy kancellárját tegye meg legátussá, így az egyházat is Longchamp alá rendelte. A főpapok és a főurak tanácsa viszont arra kérte Jánost, hogy üljenek törvényt Longchamp felett. Végül is a kancellárnak menekülnie kellett, de nem volt arról szó, hogy János ült volna a trónra. A herceg nem volt abban a helyzetben, hogy beleszólhatott volna az országlásba. A királyság egyik „bástyája”, William Marshal nem ment el a Szentföldre, Aquitániai Eleonóra pedig visszatért 1191 tavaszán, és szerepet játszott a hatalom konszolidálásában.³⁹ Nem szabad tehát összemosni azt a két periódust, amikor kirobban a Longchamp-ellenes elégedetlenség (1190–1191), illetve Richárd fogságba kerül (1192 decemberétől 1194 februárjáig). Longchamp bukása után János „békében” maradt. Bátyja fogságba eséséig több mint egy év telik el, és a herceg nem arra várt, hogy mikor ragadhatja el a koronát.

A „jó” Fülöp király már a kezdet kezdetétől duruzsolt János fülébe, s arra próbálta rávenni, hogy mivel Richárd úgysis a Keresztért száll harcba, álljon bátyja elé, és kérje tőle, hogy ruházza rá az Anjouk franciaországi birtokait, s azokért ő tegyen esküt *neki* mint legfelsőbb hűbérúrnak.⁴⁰ Ezt János kezdetben mindig visszautasította, jól tudva, hogy az ősi juss az elsőszülöttet illeti. Egyébként is többet kapott a királytól Normandiában, mint amit apjától egész uralkodása alatt remélhetett. Eleinte sokáig ellenállt „jóakarója” mézesmázos szavainak. Anyja, Aquitániai Eleonóra nagy befolyással volt legkisebb fiára, s ekkoriban még vissza tudta tartani. A Szentföldről hamarabb hazatérő Fülöp azonban továbbra is „szótte a hálót” János körül. 1192 tavaszán már csaknem hajlott arra, hogy elfogadja a francia király hívását, de anyja erőteljes ellenállása miatt visszakozott.⁴¹

Az Oroszlánszívű 1192 késő őszen indult haza Akkonból. Több kútfőnk is sejteni engedi, a király maga akart titokban a szárazföldön hazatérni.⁴² A természetes az lett volna, ha mint a legtöbb zarándok és keresztes, a tengeren utazik, Brindisin vagy Messinán keresztül. Anglia királya azonban tartott II. Fülöp ármánykodásától.⁴³ A francia király ugyanis VI. Henrik elé tárta, hogy „biztos forrásokból” tudja, Richárdnak része van Montferrati Konrád meggyilkolásában.⁴⁴ A császár 1191 végén el is rendelte birodalomszerte, hogy tartóztassák fel.⁴⁵ A Capet-uralkodó így feljogosítva érezte magát, hogy akár el is fogja a hazatérő Oroszlánszívűt. Richárd hónapokkal a hazatérése előtt híreket kapott arról, hogy országait öccse „háborgatja”.⁴⁶ Jóllehet Fülöp régóta próbálta a herceget a maga oldalára csábítani, az ekkor még nem fordult szembe bátyjával, s nem is utazott a francia királyhoz. Mégis a János-narratíva

³⁸ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 338.

³⁹ Landon: *Itinerary*, 47–48.

⁴⁰ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 423.

⁴¹ Rymer, Thomas: *Foedera, conventiones, literae, et cujuscunq[ue] generis acta publica inter reges Angliae*. I–XVI. London 1816. I/1. 57.; Gillingham: *John*, ODNB.

⁴² *Chronique d'Ernoult et de Bernard le Trésorier*, publiée par L. de Mas Latrie. Paris, 1871. 297.; Lübecki Arnold: *Chronica Slavorum*. MGH SS 21. Hrsg. von J. M. Lappenberg. Hannover, 1869. 115–250., itt 149.

⁴³ Ansbert: *Historia de expeditione Friderici*. MGH SS rer. Germ. N. S., 5. Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I. Hrsg. von Anton Chroust. Hannover, 1928. 1–115., itt 101.

⁴⁴ Gillingham, John: *Coeur de Lion in Captivity*. *Quaestiones mediæ aevi novae*, 18. évf. (2013) 59–83., itt 60.

⁴⁵ Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 167.; Devizes-i Richárd: *Chronicon*, 75.

⁴⁶ *Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi*. In: *Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I*. Ed. William Stubbs. (RS, 38.) London, 1864–1865. I. 358–359.

„tűrannosztól” ez is kitelik. Fülöp hadat indított Normandiában, pedig a szavát adta, hogy addig nem fog a király ellen fegyvert, amíg a keresztet viseli. III. Celesztin meg is tiltotta neki, hogy a Plantagenet-tartományok ellen támadjon.⁴⁷ Jánosnak ebben sem volt része. 1192 elején a francia uralkodó egyre több Plantagenet-vazallust fordított szembe a királlyal, és újra megkörnyékezte Jánost.⁴⁸ Richárd alig várta, hogy hadba szállhasson a franciákkal,⁴⁹ de öcséséről egy szót sem ejtett. Feltesszük, ő is úgy hihette, János ekkor még kitartott mellette.

Miután az angol királyt Lipót osztrák herceg foglyul ejtette, Fülöp nyílt háborút indított.⁵⁰ János immár hajlott arra, hogy fogadja Franciaország királya közeledését.⁵¹ Végül 1193 januárjában – anyja intése ellenére – Fülöphöz távozott, előtte azonban a saját embereit juttatta Windsor és Wallingford élére.⁵² Ettől persze még nem hullott az ölbe Anglia. Coutances-i Valter roueni érsek, az új főbíró ura volt a helyzetnek, és tárgyalásokat kezdeményezett az uralkodó szabadon bocsátásáról.⁵³ Richárdot nem aggasztotta, hogy Anglia János kezébe kerülhet. Attól tartott, hogy a császár kiadja őt a francia uralkodónak.⁵⁴ Fülöp hatalmas összeget ígért, hogy semmi szín alatt ne engedjék szabadon.⁵⁵ Nem volt ugyan pénze, de remélte, hogy a markába kerülnek az Anjou-birtokok. János ugyanis ekkor már hűbéri esküt tett neki, majd megállapodott vele Normandia felosztásában, fivérért pedig „az ellenségének nyilvánította”.⁵⁶ Az „Augustus” 1193 áprilisában bevette Normandia kulcsfontosságú várait.⁵⁷ Ezt kihasználva János is aktivizálódott. Azt gondolta, Fülöp támogatásával támogatókra lelhet Angliában. Visszatért, és Windsorra támaszkodva kibontotta a zászlaját, a francia pénzen fogadott zsoldosokon kívül azonban kevesen álltak mellé.⁵⁸ Anglia szilárdan kitartott a királya pártján. Ostrom alá vették János várait, a herceg kénytelen volt Franciaországba távozni.⁵⁹ Normandia nemessége pedig ellenállt Fülöpnek. 1193 júniusában VI. Henrik beleegyezett, hogy 150 000 márka ezüst ellenében visszaadja az Oroszlánszívű szabadságát.⁶⁰ A legendák szerint Nottinghamben „országgló” herceg a valóságban számkivettként bolyongott Franciaországban. Noha a maroknyi lázadó még tartotta a várat egy ideig, szó sincs arról, hogy az álruhában hazatérő jó Richárd számolta volna fel a herceg „kiskirályságát”.

⁴⁷ Peterborough-i Benedek: *Gesta regis Henrici Secundi Benedicti Abbatis*. I–II. Ed. William Stubbs. (RS, 49.) London, 1867. II. 229.

⁴⁸ *Itinerarium*, I. 351.

⁴⁹ Anonyme de Béthune: *Histoire des ducs de Normandie et des rois d'Angleterre*. Éd. Francisque Michel. Paris, 1840. 87.

⁵⁰ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 389.

⁵¹ Hovedeni Roger: *Gesta*, II. 236.; Devizes-i Richárd: *Chronicon*, 56., 57.

⁵² Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 203.; Gillingham: *John*, ODNB.

⁵³ Rymer: *Foedera*, I/1. 59.

⁵⁴ Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 214.; Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 396–397.

⁵⁵ Canterburyi Gervasius: *Chronica*, I. 516.; Ansbert: *Historia*, 105.

⁵⁶ Rymer: *Foedera*, I/1. 56–57.

⁵⁷ Rigord: *Gesta Philippi II Augusti regis Francorum. Histoire de Philippe Auguste*. Éd. Élisabeth Carpentier – Georges Pon – Yves Chauvin. Paris, 2006. 318., 323.; Ambroise: *L'Estoire de la Guerre Sainte*, publiée par Gaston Paris. Paris, 1897. 330.vv. 12310–12312.

⁵⁸ Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 205.; Gillingham: *Richard*, 227.

⁵⁹ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 389–390., 402.; Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 217.

⁶⁰ *Regesta Imperii*, IV/3,1. *Die Regesten des Kaiserreiches unter Heinrich VI. 1165 (1190)–1197*. Nach Johann Friedrich Böhmer neuarbeitet von Gerhard Baaken. Köln, 1972–1979. 302a., 305. sz.; Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 215–216.

A népet sem János „nyúzta”, hanem Richárd kormányzata, hogy összegyűjtse a váltságdíjat, ami csaknem 34 tonna ezüstöt tett ki.⁶¹ Ezt adóban nem tudták beszedni, jó részét az egyház volt kénytelen biztosítani, a templomok kincstáraiból.⁶² Anglia már jóval János országlása előtt „hozzá volt szokva” effajta adópréshez. II. Henrik már felmérte a világiak és egyháziak vagyonát, mivel a keresztes hadjáratra 1188-ban jövedelemhez kötött fejadót szedtek („Szaladin-tized”). Most – világiakra és klerikusokra is – 25 százalékos jövedelemadót vetettek ki.⁶³ János még a trón közelébe se került, a kormányzat már kimerítette az országot.

János nem hihette, hogy *valós* esélye van a trón megszerzésére. Ugyanakkor megfordulhatott a fejében, hogy *régensként* álljon elő, amikor a váltságdíjat kellett összegyűjteni. S János úgy vélhette, ő, aki Anjou-verből való, le tudja lecsillapítani a kedélyeket. A fogság hatással volt János uralkodására is, kijelölte mozgásterét gazdasági és politikai értelemben, eleve kényszerhelyzetet teremtett.

Richárd hazatérését követően a herceget megfosztották a birtokaitól és száműzték. A király azonban nem tartotta olyan szörnyűnek öccse vétkét, és a felbújtó Fülöpöt hibáztatta.⁶⁴ Amikor néhány hónap múlva a nyomára bukkant, nem is akarta János „oktalanságát” a fejére olvasni: „megcsókolta, majd azt mondta, »Csak egy gyermek vagy, akit rossz útra vittek gonosz tanácsadói. Ők fognak megfizetni.«”⁶⁵ A herceget rehabilitálták, birtokai jó részét visszakapta. A következő évek eseményei sem indokolják, hogy a Magna Carta mozgalom által megszabott keretekben lássuk János karakterét. „Hűséges és hősiés” szolgálataival „ki akarta engesztelni” bátyját „tévelygése miatt”.⁶⁶ Maga is harcolt a francia király ellen.⁶⁷ Hosszú időn keresztül szilárdan kitartott bátyja mellett. Annak a legendának nincs valós alapja, hogy János rendezte volna meg bátyja halálát, ugyanis a király egy csetepatéban sebesült meg végzetesen. Egy krónikás szerint Fülöp egy János által neki írott levéllel bizonyította Richárdnak, hogy a herceg újfent elárulta.⁶⁸ Nem tudjuk, hogy létezett-e ez a levél. Az valóban igaz, hogy 1199-ben II. Fülöp azon mesterkedett, hogy újra szembeállítsa a Plantagenet-fivérekkel. De ha valamilyen információt kapott is Richárd arról, hogy a francia király újfent ki akarja vetni a hálóját öccsére, János pedig nem tud ellenállni a kísértésnek, azt mégsem hihetjük, hogy Anglia uralkodója egyfajta fatalista módon csak azért nem vette fel a láncingét, mert „elszomorította” János elpártolása. A herceg nem lehetett okozója bátyja halálának, azt egy mindennapos, de a korban többnyire végzetes harctéri sebesülés okozta. Ha Richárd király bármire gyanakodott volna Jánossal kapcsolatosan, vagy valahogyan megsejtette volna, hogy újra ellene áskálódik, nyilván nem tette volna meg öccsét előbb trónörökössé, majd utódjává a halálos ágyán.⁶⁹

⁶¹ Guilhaiermoz, Paul: *Note sur les poids du moyen âge*. Bibliothèque de l'École des chartes, vol. 67. (1906) 402–450., itt 429.

⁶² St. Blasien-i Ottó: *Chronica*. In: Die Chronik Ottos von St. Blasien und die Marbacher Annalen. Hrsg. von Franz-Josef Schmale. Darmstadt, 1998. 15–158., itt 113.

⁶³ Appleby, John T.: *England Without Richard, 1189–1199*. London, 1965. 113.

⁶⁴ *Vita Hugonis*, II. 137.

⁶⁵ Diketói Radulf: *Ymagines Historiarum*. In: Radulphi de Diceto decani Lundoniensis Opera Historica. I–II. Ed. William Stubbs. (RS, 68.) London, 1876. II. 114.; *History of William Marshal*, II. vv. 10364–10419.

⁶⁶ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, II. 423.; Hovedeni Roger: *Chronica*, III. 252., 286.

⁶⁷ Newburgh-i Vilmos: *Historia*, II. 493.; Ansbert: *Historia*, 105.; *History of William Marshal*, II. vv. 11909–11982.; Gillingham: *John*, ODNB.

⁶⁸ Hovedeni Roger: *Chronica*, IV. 81.

⁶⁹ Gillingham: *John*, ODNB.

Arthur halála

A Magna Carta formálta János-kép szerint a herceg elorozta a koronát a törvényes örököstől, Bretagne hercegetől. Igaz, Arthur az elsőszülött jogán sokáig a trón örököse volt, de 1196-ban elárulta Angliát, és átállt Fülöphöz.⁷⁰ Saját magát fosztotta meg a tróntól, Richárd soha nem bocsátott meg neki. Így János egyedül formálhatott jogot a koronára.

A tradicionális János-kép Arthur elveszejtését tekinti a király legfőbb bűnének. Shakespeare-nél is emiatt átkozzák ki, emiatt veszíti el franciaországi birtokait, és emiatt támadnak Angliára a franciák. Szó se róla, János az Erzsébet-kori ábrázolásban is „rossz” király, de nem azért, mert korlátlan hatalomra tör, hanem azért, mert elveszíti az Anjou-birodalmat. Még a 15–16. század történetírói, akiket Shakespeare felhasznált, sem egy III. Richárdként, valamiféle megveszekedett gonoszként tekintettek Jánosra. A későbbi századok emlékezete szerint János bűne az volt, hogy „rablást” tett a koronán.⁷¹ A 17. századig megítélésének legkritikusabb pontja nem a Magna Carta, hanem Arthur halála. De a nagy William sem mondja ki, hogy János ölte volna meg Arthurt, hiszen nála a herceg maga ugrik le a mélybe börtöne várfojáról. Csak annyit ad a szájába, hogy „e kövekbe bátyám szíve van”, legfeljebb sejteni enged, hogy a királynak érdekében állt eltávolítani az útból unokaöccsét.⁷²

Az öröklés rendje több Anjou-tartományban más volt, mint Angliában. Nem volt egyértelmű, hogy ha valaki fiúutód nélkül hal meg, ifjabb fivére vagy bátyjának leszármazottai kövessék. Richárd letehetette Arthurt mint az angol trón várományosát, de a franciaországi birtokok legfelsőbb hűbérura a francia király volt. Normandia nem szeretett volna látni egy „bretagne-it” a hercegség élén. Anjou, Maine és Touraine azonban Arthurt ismerte el urának, aki hűbéri esküt is tett, és a Capet-k támogatásával haddal grófságokba.⁷³ János rögtön harcba is szállt Fülöppel, aki 1200-ban területi engedmények fejében elismerte Normandia hercegének. A francia uralkodó azonban mindig megpróbálta az udvarában nevelkedő Arthurt nagybátyja ellen fordítani.⁷⁴ Ugyan 1200-ban János visszafogadta az udvarába Arthurt, a herceg mégis újra Fülöphöz távozott, aki elismerte az Anjou-birtokok urának, s el is jegyezte leányával. 1202-ben Arthur francia hadakkal támadta meg Normandiát, és foglyul ejtette nagyanyját, Eleonóra királynét Mirebeau várában. Ennek hírére Poitou nemessége is az ő pártján fogott fegyvert.⁷⁵ Ám vele szemben János nem várt sikert aratott, kiszabadította anyját, majd Falaise-ban bebörtönöztette Arthurt.

Mondhatjuk, János jogosan járt el, hiszen Arthur fegyvert fogott törvényes királya ellen. Poitou grófja is volt, ellene Bretagne hercege sem indíthatott volna hadat, s nem foghatta volna el Aquitánia hercegnőjét. A jog szerint a felségsértőre más nem várhatott, mint a fővesztés. Más kérdés, hogy bírói tárgyalásra, amelyen elítélték volna, nem került sor. Forrásaink túlnyomó része azonban nem tudja, hogy mi lett a herceggel, és azt sem, hogy ha életben hagyták, hol raboskodott. Egyedül a mindenhol Fülöp Ágost dicshimnuszát zengő, így itt csekély hitelű Guillaume le Breton szól Arthur megöléséről, ő viszont regénybe illően: „János csónakba szállt, és megparancsolta, Arthur jöjjön ki a várból és szálljon be a csónakba, aztán eltávolodott a parttól. [...] a zsarnok [...] megragadta, és a kardját belevágta [...]

⁷⁰ Gillingham: *John*, ODNB.

⁷¹ *János király*, II. felv. 1. szín.

⁷² *János király*, III. felv. 3. szín.

⁷³ Everard, J. A.: *Brittany and the Angevins: Province and Empire 1158–1203*. Cambridge, 2004. 167.

⁷⁴ *Vita Hugonis*, II. 149.

⁷⁵ Wendoveri Roger: *Flores*, I. 168–169.; *Vita Hugonis*, II. 147.

az élettelen testet a hullámok közé vetette.⁷⁶ A legtöbben annyit közölnek csak, hogy Arthur a börtönében meghalt. Coggeshalli Radulf „hallomásból” tud arról, hogy „Arthur a Szajnába fulladt”.⁷⁷ Az, hogy János ölte meg az unokaöccsét, egyetlen egykorú hazai forrásban szerepel.⁷⁸ A Margami évkönyvek szerint János, amikor egyszer Rouenban lerészegedett, és „be-léköltözött az ördög” (*ebrius et daemonio plenus*), saját kezűleg ölte meg a herceget, majd egy követ kötözött a holttesthez, és a Szajnába dobta.⁷⁹ Kérdezhetnénk, hogy a távoli walesi annalista mit tudhatott arról, mi történt Normandiában. A ciszterci évkönyvírónak talán azért adhatunk hitelt mégis, mert az apátság donátora az a William de Briouze volt, aki foglyul ejtette és egy ideig őrizte is Arthurt, ily módon, ha kiszivárgott valami, arról William tudhatott. Más kérdés, hogy De Briouze később fellázadt a király ellen, így elképzelhető, hogy emiatt nem teljesen objektív a margami évkönyvíró sem.

Wendoveri Roger is csak közvetett forrásból tudja, hogy Arthurt meggyilkolták. Informátora jelen volt, amikor De Briouze felesége az udvar előtt megvádolta a királyt, hogy megölte unokaöccsét.⁸⁰ A feleség vádját a famíliához közel álló Margam évkönyvei sem közlik, pedig csak lehetett olyan súlyú, hogy az annalista utaljon rá. A vád évekkkel később, Rogernél merül fel: szerinte ezért fogatta el a király De Briouze feleségét és fiát, akik éhen haltak a börtönben.⁸¹ Sokkal valószínűbb, hogy János a fegyverrel lázadó bárót akarta így behódolásra kényszeríteni. Nem volt kérdés, hogy De Briouze főbenjáró vétket követett el. Nem a „zsarnok” veszejtette el, hanem tizenkét báró ítélte el, és lépett vele szemben hadba János oldalán.⁸²

A hagyományos János-narratíva úgy látja, a király szándékosan éhezette halálra a foglyokat. Ezzel szemben több egykorú forrásunk is csak arról tud, hogy az ifjú De Briouze és anyja éhen haltak.⁸³ Egyedül Coggeshalli Radulf tudja úgy, hogy megölték őket.⁸⁴ Azt egyik kútfőnk sem mondja, hogy a király éhezette volna őket halálra. Nem is lett volna értelme, sokkal hasznosabbak voltak túszként – élve. A középkorban előfordult, hogy egy-egy fogoly eltűnt a tömlőc mélyén, és életét vesztette a nyomorúságos körülmények miatt. Ha azonban a „szívtelen” király nem átallott még gyermekeket is halálra éheztetni, II. Fülöp vagy a felkelő bárók miért nem használták ki ellene?

Coggeshalli Radulf egy zavaros történetet kanyarított Arthur sorsáról. E szerint János csak meg akarta fosztani a szeme világától és férfiaságától. Az őrzésével megbízott kamarás azonban visszafordította a pribékeket, majd a saját szakállára dolgozva elhintette Arthur

⁷⁶ Guillaume le Breton: *La Philippide* [Philippidos Libri XII]. In: Œuvres de Rigord et de Guillaume le Breton historiens de Philippe Auguste. Publiées ... par H. E. Delaborde. I–II. Paris, 1882–1885. I. 3–385., itt I. 173. vv. 552–559.; *Krónikások – krónikák*. Szerk. Mezey László. Budapest, 1960. II. 130.

⁷⁷ Coggeshalli Radulf: *Radulphi de Coggeshall Chronicon anglicanum*. Ed. Joseph Stevenson. (RS, 66.) London, 1875. 145.

⁷⁸ *Margami évkönyvek*. In: *Annales Monastici*. Ed. H. R. Luard. I–V. London, 1864–1869. I. 27.

⁷⁹ Carpenter: *Magna Carta*, 84.; *Margami évkönyvek*, I. 27–28.

⁸⁰ Wendoveri Roger: *Flores*, I. 316., II. 48–49.

⁸¹ „*fame perierunt*”: Wendoveri Roger: *Flores*, II. 57.

⁸² Rymer: *Foedera*, I/1. 107–108.; *History of William Marshal*, II. vv. 14317–14490.

⁸³ „*fame perierunt*”: *Tewkesburyi évkönyvek*, in: *Annales Monastici*, I. 59.; „*fame periit*”: *Wintoni évkönyvek*, in: *Annales Monastici*, II. 81.; „*fame et siti cruciata, miserabiliter vitam finivit*”: *Waverleyi évkönyvek*, in: *Annales Monastici*, II. 265.; „*fame pereunt*”: *Worcesteri évkönyvek*, in: *Annales Monastici*, IV. 391.; „*fame necata*”: *Crowlandi évkönyvek*, in: *Memoriale fratris Walteri de Coventria*. I–II. Ed. W. Stubbs. London, 1872–1873. II. 202.; „*fame necavit*”: *Margami évkönyvek*, I. 30.

⁸⁴ „*occiduntur*”: Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 164.

halálhíré, ezzel vélve lecsillapíthatónak a lázongó bretonokat.⁸⁵ Ez csak olaj volt a tűzre, a bretonok Jánost vádolták, fegyvert ragadtak, a kamarás pedig már hiába bizonygatta, hogy a herceg él.

Felmerülhet az a kérdés is, hogy ha Arthurt megölték, Fülöp hogyan szalaszthatta el az alkalmat, hogy Jánost ezzel is befekettítse. Ez egyáltalán nem illik a „karakteréhez”: ha akár csak sejtette, hogy veszélyben az élete, miért nem aknázza ki ezt az ütőkártyát? Még 1210-ben is, amikor János békét akart vele kötni, Fülöp azt a feltételt szabta, hogy „először adja át Arthurt!”⁸⁶ Tehát a francia király évekkal később sem lehetett teljesen meggyőződve a herceg haláláról. A legvalószínűbb az, hogy Arthur valamikor a tömlöcben veszthette életét. Jánosnak sokkal inkább megfelelt az, hogy lebegtetni, hogy unokaöcse életben van.

Az Anjou-birodalom veszte

A leginkább elterjedt narratíva szerint Jánost azért idézte Fülöp 1202-ben a francia pairek bírósága elé, amely megfosztotta hűbéreitől, mert meggyilkoltatta Arthurt. Nem így történt. Hiszen, ahogyan fentebb láttuk, még 1210-ben sem volt biztos benne a francia király sem, hogy Arthurt meggyilkolták. A Matthew Paris által később közölt „idézet” sokan átvették, noha nem alapul valós bizonyítékokon: ha János „Franciaországban büntettet követett el, a vele egyenragú főurak halálra ítélik. Anglia uralkodója büntetlenül megölhet [...] bármely bárót, amint megölte Arthurt?”⁸⁷ Nem ezért idézték perbe, hanem, ahogyan alább látjuk majd, vazallusi kötelezettségeinek az elmulasztása miatt.

Egy másik népszerű narratíva szerint Jánost azért idézték a főhűbéresek elé, mert „elraboltatta” X. Lusignani Hugó jegyese, és „erőszakkal” feleségül vette. Igaz, hogy Angoulême-i Izabellát az apja korábban odaígérte Lusignan urának, de a grófnő önszántából ment hozzá a királyhoz. Nem volt példa nélküli, hogy egy eljegyzést felbontottak, és egy örökösnt a második-harmadik jegyese vett nőül, alkalmazkodva a politikai helyzethez. Jánosnak szüksége volt Angoulême-re, máskülönben megrendült volna az aquitániai Anjou-uralom. A „feleségszerzés” így egy politikai terv része volt, de ezt utóbb a rovására írták, amikor a Magna Carta kiötlőit a piedadstálra emelték, Jánossal szemben pedig a vádbeszédet fogalmazták. A tizenkét éves Izabella sem volt még menyasszony, csak *kijelölt* jegyes.⁸⁸ Ha valóban „menyasszonyszöktetés” történt volna, a Lusignanok azon nyomban fegyverrel vettek volna elégtételt, de nem ez történt: majdnem két év telt el, amíg fegyveres konfliktusra került sor János és a Lusignan-família között 1202 nyarán, melynek ráadásul más volt az oka. Lényeges körülmény az is, hogy Fülöp csak másfél évvel ez után idézte Jánost Párizsba. Néhány hónappal János és Izabella házassága (1200 augusztusa) után pedig még a legszívélyesebben fogadta Anglia királyát a Louvre-ban. Ennek ellenére annak a királynak, aki megnyirbálta a bárók privilégiumait, utóbb a fejére lehetett olvasni, hogy egy „nőügy” miatt veszítette el az Anjou-birodalmat. Ez nem felel meg a valóságnak. Igaz, egy francia-flamand krónika szerint a későbbiekben a király is mondta, hogy „Izabella miatt veszítette el” kontinentális birtokait,⁸⁹ de a tények ismeretében ezt csakis képletesen érthette, hiszen végső soron birtokainak elvesztése a Lusignan-házzal való viszályára volt visszavezethető. Az idézés oka az volt, ahogyan János a La Marche-i konfliktust kezelte. A Lusignan-família a magának követelt Anjou-

⁸⁵ Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 139–141.

⁸⁶ Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 145.

⁸⁷ *Krónikások*, II. 130–132.

⁸⁸ Vincent: *John*, 28–31.

⁸⁹ Anonyme de Béthune, *Histoire*, 104.

örökséget, La Marche-ot – abszolút jogtalanul – fegyveresen megszállta, amiért még Fülöp szerint is felelniük kellett hűbéruruk, János előtt. János maga elé idézte őket, de nem hívott össze semmilyen bírói fórumot, ami megillette volna a bárókat, hanem azt az ultimátumot adta nekik, hogy álljanak ki párviadalra igazukért. Jóllehet a királynak formailag igaza volt, a 13. század elején már nem döntöttek duellummal ilyen súlyú ügyben. A legfelsőbb hűbérúr jogán Fülöp közbelépett, és tisztességes eljárást követelt Jánostól. A király visszakozott, el-elhalasztotta a tárgyalást. Fülöp *azért* vonta felelősségre, mert megtagadta hűbéreseitől a méltányos igazságszolgáltatást, és *ezért* idézte Párizsba, ahol azonban János nem kívánt számot adni cselekedeteiről. A Capet-uralkodó kapva kapott az alkalmon, hogy megbüntesse „engedetlen” hűbéresét. János menlevelet kért, Fülöp azt válaszolta, szabad menetelt biztosít, „kivéve, ha az ítélet másképp nem rendel”. Jánosnak nem volt választása, „tudta, a börtön és halál veszélye várt rá”.⁹⁰ Az agyafúrt Capet jogosan járt el.

II. Henrik Anjou-birodalma a 13. század elejére összeomlott. E tanulmány kereteit szét-feszítené annak taglalása, melyek voltak ennek a társadalmi, gazdasági, politikai és katonai okai. Mégis, mivel a „Birodalom” elvesztése is az egyik legfőbb vádpont, amit János fejére olvasnak, meg kell világítanunk, mitől dőlt volna az össze akkor is, ha nem János a feje. A korabeli angol királyi hatalom nem volt azon a fejlettségi szinten, hogy hűbéres jogon bírt tartományok laza konglomerátumát egy kora újkori értelemben vett állammá kovácsolja össze. Az uralkodó katonai potenciálja korlátozott volt, hiszen Normandia hercegeként nem vehette igénybe Anjou-béli hűbéreseit és viszont. Az, hogy a Plantagenetek a korabeli Franciaország kétharmad részét bírták, csalóka, a valóságban e területek megőrzése terhet jelentett. Az állandósuló háborúk kimerítették a kincstárat.⁹¹ Már Richárd alatt megkezdődött a „Birodalom” bomlása, hiába állt a király szinte folytonosan hadban, területeit egyre kevésbé tudta megtartani. Nem egyedül Jánost terheli a felelősség azért, hogy 1206-ra Fülöp visszahódította Anjou-t, Maine-t, Normandiát, s Aquitánia kivételével elveszett a „Birodalom”. Anglia és szövetségesei Bouvines-nél 1214-ben vereséget szenvedtek.⁹² Egy tengerparti sáv (Guyenne) maradt a „tortából”. Az ütközetben János ott sem volt, fő erői sem vonultak fel, mégis „az ősi föld” elvesztéséért őt tették felelőssé. Valójában János folytatta Richárd művét, és az Anjou-hatalmat igyekezett minél több határvédmével megerősíteni. 1213-ban flottája Damme-nál vereséget mért a franciákra. Ez azonban nem volt elegendő. Az Anjou-birtokok hadereje már Richárd alatt is jórészt zsoldosokból állott, akiket már ő is nehezen tudott fizetni. A nagyszámú franciaországi helyőrség fenntartása és a hatalmas birtokok ellenőrzése pedig szinte lehetetlen, sőt értelmetlen is volt. Anglia már az 1190-es években is erőn felül teljesített, hogy a kor legnagyobb szabású keresztes vállalkozását pénzelje. S amikor a problémák kiütköztek, János mentette, ami menthető, Aquitániát. Ennek ellenére a Magna Carta báró felkelői is azt vágták a fejéhez, hogy nem képes megvédeni országait. Minduntalan bátyjához vagy apjához hasonlították, pedig 1206-ban győztes hadjáratban megvédte Poitou-t, ötven évesen hosszú hadjáratot vezetett a betörő skótok ellen, Írországból és Walesből hódolatra bírta a törzsi fejedelmeket. Ugyanakkor János katonai potenciálját nem lehet összehasonlítani az 1180-as évek Anjou-birodalmáival, ahogyan a szemben álló felet, II. Fülöp országát sem az 1160-as évek széttagolt Capet-hűbéreivel.

⁹⁰ *Krónikások*, II. 131–132.

⁹¹ Bartlett, Robert: *England under the Norman and Angevin kings, 1075–1225*. Oxford, 2002. 4–11., 51–68.

⁹² Lásd például: Gillingham, John: *The Angevin Empire*. London, 2009.; Aurell, Martin: *L'Empire des Plantagenêt, 1154–1224*. Paris, 2003.

János és az egyház

Ha a Magna Carta alapján egy – fiktív – „vádbeszédet” állítanánk össze a „rossz királlyal” szemben, az első, amit kiemelhetnénk, az egyház jogainak lábbal tiprása lenne. A szabadságlevél első cikkelye kimondja – és a hatvanharmadik még egyszer megerősíti –, hogy „egyház legyen szabad, bírja teljes jogait és sértetlen szabadságait”.⁹³ A „Szent Egyház felemelésére” eszközölte ki nyolc prelátus, hogy az uralkodó a „választások szabadságát, amely a legnagyobb jelentőségűnek [...] tekintendő az egyház számára [...] tiszteletben” tartsa.⁹⁴

Az általános megítélés szerint János súlyos adókat rótt az egyházra, jogtalan illetékeket szedett, és egyházi javakat foglalt le: az „apátok zsákját jól” kirázta”.⁹⁵ Mondhatnánk, semmi más nem történt, csak amit II. Henrik alatt megszokhattunk. Nem volt újdonság, hogy az uralkodó, például felségsértésre hivatkozva, konfiskált földeket. A Magna Carta is *ugyanúgy* sérelmezi a *korábbi* uralkodók „vétkei”: azokat a javakat is vissza kell szolgáltatni, amelyekről „Henrik király [...] Richárd király” fosztotta meg tulajdonosaikat.⁹⁶ Henrik módszeresen tartott üresedésben javadalmakat, és a saját embereit nevezte ki püspökké. Az 1164-es Clarendoni Konstitúciókban világossá tette, hogy „azok a klerikusok, akiket bármilyen ügyben [...] vádolnak, a királyi bíró idézésére a király kúriájába” jöjjenek, s ott feleljenek „azokban az ügyekben, amelyet a kúria oda tartozóknak” talál”.⁹⁷ Ami „a fellebbezéseket illeti”, ha az „érsek nem szolgáltatna igazságot, az ügyet a király úr elé kell vinni, hogy a jogvitát az ő utasítása szerint” fejezzék be.⁹⁸ Ha „vita támad valamilyen birtokról”, amelyet a klerikus mint alamizsnát igényel, a laikus pedig mint világi hűbért”, „a király főbírája fogja eldönteni, vajon az a birtok” egyházi-e vagy világi hűbér”.⁹⁹ Hiába egyezett ki Henrik az Avranches-i megegyezésben (1172) Becket Tamás meggyilkolása után, s ígérte meg, hogy garantálja az egyházi választások szabadságát, nem tartotta be. Richárd alatt visszatérni látszik a Clarendoni Konstitúciókból kivehető gyakorlat. Elvieken ugyan szabad volt a püspökválasztás, a király biztosította is a kanonokokat szabadságukról, de a valóságban csak azt választhatták, akit az uralkodó akart: „...a választás a király kápolnájában, az ő hozzájárulásával történjék. [...] A „megválasztott [...] ugyanott tegyen homágiumot” a királynak, „és csak azután szen-

⁹³ „*Anglicana ecclesia libera sit, et habeat jura sua integra, et libertates suas illesas [...] carta nostra confirmavimus*”: Carpenter: *Magna Carta*, 50. 1. c.; Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Budapest, 1999. (a továbbiakban: SzGy) 264.

⁹⁴ „...*quod libertatem electionum, que maxima et magis necessaria reputatur ecclesie Anglicane [...]*”: Carpenter: *Magna Carta*, 50.; SzGy, 264. 1. c.; A nagy szabadságlevél: in: *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Ford. Heka László et al. Budapest, 2016. 243–249., itt 243., 249. 1., 63. c.

⁹⁵ *János király*, III. felv. 3. szín.

⁹⁶ Carpenter: *Magna Carta*, 65.; SzGy, 265. 52. c.

⁹⁷ „*Clerici rectati et accusati de quacunq[ue] re, summoniti a Justitia regis venient in curiam ipsius, responsuri ibidem de hoc unde videbitur curia regis quod ibidem sit respondendum*”: A Clarendoni Konstitúciók: *Select Charters and Other Illustrations of English Constitutional History*. Ed. William Stubbs. London, 1870. 129–134., itt 132. Magyar fordítás: SzGy, 254–256., itt 254. 3. cap.

⁹⁸ „*De appellationibus [...] si archiepiscopus defecerit in justitia exhibenda, ad dominum regem perveniendum est postremo, ut praecepto ipsius [...] controversia terminetur*”: Clarendoni Konstitúciók, 133. 8. cap.

⁹⁹ „*Si calumnia emerisit inter clericum et laicum, [...], de ullo tenemento quod clericus ad elemosinam velit attrahere, laicus vero ad laicum feudum, [...] per capitalis Justitiae regis considerationem terminabitur, utrum tenementum sit pertinens ad eleemosinam sive ad laicum feudum*”: Clarendoni Konstitúciók, 133. 9. cap.

teljék fel”.¹⁰⁰ Ahogy az már Hódító Vilmos óta szokásban volt. Richárd ugyancsak keresztül-vitte, hogy Canterbury érseki székebe saját híve kerüljön.¹⁰¹ János uralkodása alatt annyi lett a különbség, hogy míg II. Henriket a pápa sem tudta rákényszeríteni az investitúra-jog tiszteletben tartására, mivel lekötötték a császárral folytatott harcai, most a király nem kisebb pápa-egyéniséggel került szembe, mint III. Ince.

János nem volt olyan hajthatatlan a klérussal szemben, mint az apja vagy Richárd, aki gondolkodás nélkül lefoglaltatta a kegytárgyakat is.¹⁰² Bátyja nem is rejtette véka alá, hogy váltságdíja jó részét Canterburytől reméli.¹⁰³ Bár János az egyházra is kivetette a pajzspénzt, többször szedett be rendkívüli hadsegélyt, de nem „szöktette meg anygalkáikat”, amikor csak „óhajtotta”.¹⁰⁴ A legtöbb esetben megvolt erre a törvényes oka, mivel a klerikusok nem fizették a bírságokat. Magát a pénzbüntetést nem is teszi szóvá a Magna Carta, csak azt, hogy az csak a klerikusok „világi javai után vethető ki”.¹⁰⁵

A történetírásban gyakorta „összecsúsznak” különféle események, mint amikor Canterbury érseki széke megürül, majd János a pápa jelöltjét, Stephen Langtont nem fogadja el, végül III. Ince kiközösíti az uralkodót. Ám a helyzet nem ennyire egyszerű. Nem arról van szó, hogy dacolt volna a pápával, aki válaszként kiátkozta az „egyház ellenségét”. Még későbbi ellenfelei sem rótták fel neki *ekkor*, hogy megfosztja az egyházat a szabadságaitól. Miután Walter érsek 1205 júliusában meghalt, János 1208 márciusáig megpróbált kompromisszumos megoldást keresni, és még ragaszkodott ahhoz is, hogy betartsa a kánoni választások rendjét. A választás előtt kérte a káptalant, hogy tárgyaljanak a jelölről.¹⁰⁶ Személyesen is elment Canterburybe, amit sem Henrik, sem Richárd nem tett volna meg. A király támogató volt egy jelöltet, John de Gray-t, de a káptalannal is meg akart egyezni, nem a saját hívét akarta a nyakukra ültetni. A kanonokok el is fogadták volna Gray-t, de az érseki tartomány püspökei nem. A királytól függetlenül elhúzódó disputa kerekedett arról, hogy ki vehet részt a primás megválasztásában. A káptalan titokban saját jelöltet állított, akit Rómába küldött, és aki kihirdette magát érseknek. Így az új érsek legitimitásával szemben jogos kételyek merülhettek fel, de János ekkor sem lépett fel erőszakosan. A titkos választással szemben az egyházmegye püspökei tiltakoztak. János békésen próbálta rendezni a vitát, hajlandó volt megvárni egy új választás eredményét. Egy újabb választás során a kanonokok immár valóban Gray-re voksoltak, egyes nézetek szerint János nyomására,¹⁰⁷ de a befolyásolásnak más nyomát, mint azt, hogy a király ott időzött, nem látni.¹⁰⁸ Az egyházmegye püspökei újfent kérték, hogy a kanonokok az ő beleegyezésükért is folyamodjanak. János ragaszkodott a megválasztott jelölthöz, de hajlandó volt még egyszer a pápához fordulni, és kérni Gray megerősítését. A király azzal érvelt, jogosan, hogy a titokban megejtett választás érvénytelen. Ugyanakkor a korábban, titokban megválasztott jelölt önállósította magát, és

¹⁰⁰ „in capella ipsius domini regis debet fieri electio assensu domini regis et consilio personarum regni. [...] Et ibidem faciet electus homagium et fidelitatem domino regi sicut ligio domino, [...] priusquam sit consecratus.”: Clarendoni Konstitúciók, 133–134. 12. cap.

¹⁰¹ *Epistolae Cantuarienses*: in: *Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I*. Ed. William Stubbs. (RS, 38.) London 1864–1865. (a továbbiakban: Epp. Cant.) II. 362–364., 399–401. sz.

¹⁰² Canterburyi Gervasius: *Gesta*, II. 90.; *Itinerarium*, I. 443.; Newburgh-i Vilmos: *Historia*, I. 399.

¹⁰³ Epp. Cant. 361–362. 368. sz.

¹⁰⁴ *János király*, III. felv. 3. szín.

¹⁰⁵ Carpenter: *Magna Carta*, 57.; A nagy szabadságlevél, 245. 22. c.

¹⁰⁶ Warren: *John*, 160.

¹⁰⁷ Canterburyi Gervasius: *Chronica*, II. 99.

¹⁰⁸ Warren: *John*, 161.

maga is a Szentszékhez fordult, mire III. Ince minden korábbi választást érvénytelenített. Mivel a pápa abban is állást foglalt, hogy a választásban a püspököknek nem lehet része, immár Canterbury érsekségének prelátusai fordultak szembe Incével. A káptalan tizenhat kanonokja is Rómába utazott, és végül is beleegyezett abba, hogy a pápa egy új jelöltet, a párizsi teológus Stephen Langtont szentelje fel. 1207 nyarán a pápa csupán arról értesítette a királyt, hogy „megtörténtnek tekinti” a választást.¹⁰⁹ János még mindig bízott a rendezésben, és tanácskozássra hívta a bárókat és a prelátusokat, melynek eredményét azonban Ince nem várta meg.¹¹⁰ Mi több, a pápa „új fronton” is támadt: írt a báróknak, hogy csak úgy legyenek hívek a királyhoz, ha Istennek és a pápának is tetszik. A földi királyhoz való hűség soha ne sértse a mennyei királyt. Ha az uralkodó bűnös tanácsot követ, ne féljenek neki elmentmondani.¹¹¹

Langton nem volt jó választás. I. Vilmos óta az angol egyház viszonylag elszigetelten működött. San Crisogono kardinálisában azonban János ellenfelei is az univerzalisztikus hatalomra törő pápa hívét látták. Példa nélküli volt, hogy kívülről ültessenek Anglia nyakára prímást. Langton ráadásul, aki párizsi egyetemi működése alatt közel állt Fülöp udvarához, a Capet-k emberének tartották. Soha nem töltött be angol javadalmat: a klérus számára *idegen* volt.

János immár aktivizálta magát: száműzte Canterbury kanonokjait, és rátette kezét a birtokokra.¹¹² A „jogtalanul ráerőszakolt” Langtont nem engedte be az országba. Egész Anglia Ince ellen fordult. Még a klérus jó része is úgy látta, a pápa rájuk kényszerítette a saját emberét, és Róma jogtalanul érvénytelenített egy szabályos választást.¹¹³ Mindezt figyelembe véve alaptalan azt sugallni, hogy a 1207-ben lezajlott Langton-ügytől egyenes út vezet a Magna Carta mozgalomig. Igaz, ez is hozzájárult az ellenzék fellépéséhez, de addig még évek telnek el.

III. Ince nyomban kilátásba helyezte az interdictumot. János először készséges volt, a megegyezés fontosságát hangsúlyozta, fogadott követeket Rómából, és maga is küldött követet oda. A pápa azonban kérlelhetetlen maradt.¹¹⁴ 1208 márciusában kihirdette az országra az interdictumot, majd Jánost 1209 januárjában kiátkozta.¹¹⁵

János türelme ekkor elfogyott. Elrendelte, hogy ha a szentségek kiszolgáltatását megtagadják az egyháziak, lefoglalhatja az egyházi birtokokat. Immár több püspök hajlott a Szentszék felé, és száműzetésbe vonult, követve Langtont, aki Pontigny apátságába húzódott vissza. Más „ellenszegülőket” a király száműzött – több esetben ítélet nélkül. A javaik adminisztrátorok kezébe kerültek. Ez növelte a királlyal szembeni elégedetlenséget, amire a Magna Carta is reflektált: „...egyetlen szabad embert se [...] száműzzenek törvényes ítélet nélkül”.¹¹⁶ Mindazonáltal a klerikusok visszaválthaták a birtokaikat. Sok királyhű, hivatali klerikus élt ezzel. A királynak sem volt inyére, hogy saját embereitől is elkobozza javaikat.¹¹⁷

¹⁰⁹ Bartlett: *England*, 404–405.

¹¹⁰ Gerald: *De rebus*, 352.

¹¹¹ *Selected letters of Pope Innocent III concerning England (1198–1216)*. Ed. C. R. Cheney – W. H. Semple. London, 1953. 97–99.

¹¹² *Crowlandi évkönyvek*, II. 199.

¹¹³ *Margami évkönyvek*, I. 28.

¹¹⁴ Sidney Painter: *King John*. Baltimore, 1966. 173–174.

¹¹⁵ *Selected letters*, 117–120., 123.

¹¹⁶ „Nullus liber homo [...] exuletur, [...] nisi per legale iudicium parium suorum vel per legem terre”: Carpenter: *Magna Carta*, 61–62.; SzGy, 265. 39. c.

¹¹⁷ *Vita Hugonis*, II. 155.

A száműzetésbe vonultak helyébe új emberek léptek, akik ugyan nem voltak felszentelve, de működött minden, még az egyházi bíróságok is. A házaknál kereszteltek, zárt kapuk mögött eskettek. Nem volt jele széles körű elégedetlenségnek. Róma távol volt Angliától, már ekkor is.

Összességében János nem tett semmit, ami indokolta volna a szigorú pápai büntetést. Úgy gondolta, amikor az ország hadban áll, az uralkodó kérhet hozzájárulást az egyháztól is.¹¹⁸ Úgy tartotta, hogy a választás kieroszakolásával Róma bitorolja a korona jogait. A király nem vonta kétségbe a pápa tekintélyét, míg lehetséges, hogy II. Henrik elment volna idáig. Az ő országában szenvedett mártíromságot egy canterburyi érsek, nem Jánoséban, mégis az utóbbival szemben adták ki a Magna Cartát. Az árnyalt megítélés kedvéért megemlítendő, hogy azért is bírálták, mert meg akart egyezni Rómával. János végül kész volt erre: 1211-ben fogadta Pandolfo Verraccio legátust, aki előadta a pápa álláspontját. III. Ince hajthatatlan volt: a királynak el kell fogadnia Langtont, vissza kell fogadnia a száműzötteket, és visszaadni javaikat. Ezt János, a mellette kiálló bárókkal egyetértésben, visszautasította.¹¹⁹

A király nem tarthatta országát éveken át átok alatt. Nem hinnénk 1215-ből visszatekintve, de képes volt hallgatni a józan tanácsra. Anglián belül még nem tört felszínre a feszültség, de a számító Fülöp azzal ostromolta a pápát, hogy ő zabolázhassa meg az engedetlen angol uralkodót, és indíthasson keresztes hadjáratot. 1212 végén János indított követet a Kúriába, és kénytelen volt beleegyezni, hogy csak úgy fogadják vissza a hívők nyájába, ha elismeri hűbérurának a pápát, s fájdalomdíjat is fizet.¹²⁰

Amikor arról van szó, hogy a „nagy” Plantagenet kiterjesztette a világi hatalmat az egyház fölé, akkor a tradicionális megítélés az erős központi hatalom kiépítésének politikájáról beszél, ha viszont Jánosról van szó, akkor arra mutatnak rá, hogy kifosztotta a klérust: „kacsintva” hívta „ezüst, arany”, nem riasztotta vissza sem „harang”, sem „gyertya”.¹²¹ Holott János nem képviselt mást, mint az apja: a hatalmat a Plantagenetek rendszerében kívánta gyakorolni. Azt hitte, nemes cél vezet, apja birodalmának visszaszerzése. A „rossz király” bélyegének velejárójaként Jánosból szinte „istentagadó” is lett. A legtöbb forrásunkban találhatunk arra példát, hogyan „gyalázta meg” az egyházat. Egyszer Szent Edmund kegyhelyénél nem tudott mit adományozni, így kölcsönkért egy selyemkendőt a templomból. A valóság ezzel szemben az, hogy János évente tíz márka ezüstöt juttatott Bury St Edmundsnak.¹²² A király tett egyházi adományokat, Coventrynek és Worcesternek, Fontevrault-nak, alapított Szent Jakab-kegyhelyet Readingben, kolostort Beaulieu-ben, elengedte a ciszterek gyapjúvámját.¹²³ Az általános megítélés szerint János inkább az élvezeteket hajszolta, mintsem a Szentföldön harcolt volna,¹²⁴ de fiatalkorában igenis fel akarta öltetni a keresztet.¹²⁵ Ápolta Szent Wulfstan és Oswald kultuszát, ereklyéik mellett, Worcesterben akart temet-

¹¹⁸ Painter: *John*, 137–138.

¹¹⁹ *János király*, III. felv. 1. szín.

¹²⁰ *Selected letters*, 130–136.; 178–180.

¹²¹ *János király*, III. felv. 3. szín.

¹²² Brakelond: *Chronicle*, 178. 6. jegyzet.

¹²³ *Vita Hugonis*, II. 139., 232.; Church: *King John*, 129–130.

¹²⁴ Gerald: *De principis*, 482.

¹²⁵ Gerald: *De rebus*, 86.; uő: *De principis*, 535.; uő: *Expugnatio*, 203.

kezni.¹²⁶ Szívét a croxtoni premontreiek vették magukhoz.¹²⁷ A Magna Carta kiadását megelőző években naponta 2000 szegénynek osztatott ételt.¹²⁸

Szent Hugó vitájának szerzője, Eynshami Ádám kételkedve fogadja a királyról terjengő azon híreszteléseket, hogy nehezen viseli a misét, sürgeti a papot, hogy gyorsítsa fel a szertartást, mert már éhes; emegy áldozás nélkül.¹²⁹ Ezeket más forrás sem támasztja alá, az életrajzíró nemigen hitt ezeknek, mert maga is látta, milyen bensőséges viszonyt ápolt Hugóval. Ott volt a püspök halálos ágyánál, aki a védelmébe ajánlotta az egyházat, majd maga vitte a koporsóját.¹³⁰ Ádám szerint János nem menthetetlenül „démoni”. Nehezen volt képes arra, hogy „Istennél keressen oltalmat”, de ez nem jelenti azt, hogy az egyház megátalkodott ellenségeként lássuk.¹³¹

A Magna Cartához vezető út

Langton 1213-ban hazatérhetett, mégsem lehetett elégedett. Pandolfo legátus Angliában maradt, és a pápa nevében a nemrég még interdictummal sújtott Jánossal egyetértésben nevezett ki új prelátusokat.¹³² III. Ince most, hogy a kiátkozott visszatért a kebelére, a király mellé állt azokkal szemben, akik azért fordultak szembe Jánossal, mert az túlzottan is szolgálkészen állt a pápa mellé.¹³³ Az elégedetlenség ki is robbant, északon a bárók megtagadták a hadba hívó parancsot, de a király képes volt erőt felmutatni, zsoldosokat fogadott fel és hadba szállt.¹³⁴ A felek ugyan most még egyezségekre jutottak, de az ellenállás szikrája már nem hunyt ki.¹³⁵ A király hadjáratra készült a „Birodalom” visszafoglalására. Pillanatnyi győzelmet aratott ugyan Langton és ellenfelei fölött, de rosszul mérte fel, hogy Anjou és Normandia visszaszerzése akkor is többet nyom a latban, ha hűbéri esküt fogad a pápának. A bárók jó része úgy vélte, feláldozta Anglia szuverenitását. A Pireneusoktól Ír földig nyúló Anjou-birodalom bárói megalázkodjanak egy „olasz pap” előtt, aki „dézsmát, adót” szedhet tőlük?¹³⁶

1214-ben a nemesek megtagadták, hogy az országon kívül hadakozzanak, amire még nem volt példa. Sok báró nem szállt táborba, és vazallusait sem küldte el.¹³⁷ A király csekély harcértékű „szerencselovagokra” alapozhatott,¹³⁸ és a francia hadszíntérről volt kénytelen újabb *scutagiumot* kérni. Nyílt visszautasításban volt része, a pajzspénzt széles körben megtagadták. A pénz előteremtéséhez János újabb földeket vett zár alá, amivel nyíltan szembeszegültek a bárók, főképp északon. A források egy idő után „északiakként” hivatkoztak mindazokra,

¹²⁶ Powicke, F. M.: *Stephen Langton*. Oxford, 1928. 86–88.

¹²⁷ *Crowlandi évkönyvek*, II. 232.

¹²⁸ Carpenter: *Magna Carta*, 94.

¹²⁹ *Vita Hugonis*, II. 143.

¹³⁰ *Vita Hugonis*, II. 188., 225.

¹³¹ *Vita Hugonis*, II. 144. Vö. Zsolt. 52, 9.

¹³² Warren: *John*, 190–191.; Painter: *John*, 231.

¹³³ *Selected letters*, 213.

¹³⁴ Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 167.; „barones Northanbrunenses”: Wenderoveri Roger: *Flores*, II. 80., 82.

¹³⁵ Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 167.

¹³⁶ *János király*, III. felv. 1. szín.

¹³⁷ Holt, J. C.: *The Northerners: A Study in the Reign of King John*. Oxford, 1992. 88–100.; Prestwich, Michael: *English Politics in the Thirteenth Century*. London, 1990. 97–98., 100.

¹³⁸ Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 168.

akik ellenszegültek a királynak.¹³⁹ Észak-Angliában a Plantagenetek hatalomgyakorlási módszerei kevésbé voltak nyomasztóak.¹⁴⁰ Az adók és vámok nehezen csordogáltak a kincstárba, és a bárók megszokták, hogy a királyt illető ügyekben is maguk bírászkodjanak. János viszont északon is kizárólagossá tette a monarchia tekintélyét.¹⁴¹ De az elégedetlenség 1214-ben már nem csupán északra terjedt ki.

A Magna Carta-mozgalom leginkább elterjedt narratívája Wendoveri Rogertől származik. E szerint a bárók egységes frontot alkotva Buryben összegyűltek, egy *colloquiumon* titokban megvitatták I. Henrik szabadságlevelét, és esküt tettek Szent Edmund oltáránál, hogy ha a király nem szavatolja a szabadságaikat, visszavonják hűségüküket, és háborúba lépnek ellene.¹⁴² Más kortárs forrásokban is megjelenik, hogy a bárók Hitvalló Edward „jó törvényeire” vagy I. Henrik chartájára hivatkoznak, kérdés azonban, mennyit ismerhettek ezekből.¹⁴³ A 12. században valóban létezett egy *Leges Edwardi Confessoris*, de ez nem valós törvénygyűjtemény, hiszen Edward törvényei nem maradtak fenn. Ettől még hihették valódinak, mert a 13. századra elterjedt, de törvényeken inkább a „rég jó szokásokat” értették.¹⁴⁴ I. Henrik valóban tett egy koronázási esküt, s arról adott ki egy chartát, amelyet egyrészt soha nem alkalmaztak, másrészt nincs benne szó a Magna Carta meghatározó kérdéseiről, az *auxiliumról* és a *scutagiumról*. A „jó Hitvalló jogainak helyreállítása” is inkább „vezérszó” volt, sokan nem is tudhatták, mit jelent egyáltalán, talán még maga I. Henrik sem, pedig hivatkozott erre.¹⁴⁵ Henrik chartája, még ha a bárók nem is tudták, mi állt benne pontosan, precedenst teremtett, hogy a követeléseiket egy „újabb” szabadságlevelben rögzítsék, különösen ha a király arra tett esküt, hogy „a bárók tanácsával együtt” tartja be a Hitvalló törvényeit.¹⁴⁶ Erre azonban maguk nem lettek volna képesek, ha nem állt volna mögöttük Stephen Langton, aki „ismerni vélte” a Hitvalló törvényeit, és „megtalálta” a Henrik által kiadott szabadságlevelet. Wendoveri Roger tanúsága szerint 1213 augusztusában az érsek tanácskozássra hívta a bárókat és a főpapokat a londoni Szent Pál székesegyházba.¹⁴⁷ Ő hívta fel az egybegyűltek figyelmét, hogy I. Henrik esküt tett arra, hogy visszavonja a rossz törvényeket, és helyreállítja a Hitvalló idejéből való „rég jókat”. Ez által – szövege szerint – „visszaszerezhetitek elveszett szabadságaitokat”, és „visszaállíthatjátok a régi jó állapotokat”. Langton felolvasta a dokumentumot, a bárók pedig esküt tettek, hogy harcolni fognak ezért.¹⁴⁸ A krónikás beállításával ellentétben Henrik chartája nagy benyomást mégsem tehetett a mozgalomra, hiszen többé szóba sem került, maga a Magna Carta sem tért ki rá, ahogy a

¹³⁹ „*unus ex Norensibus*”, „*Norenses*”, „*barones Norenses*”, „*Norois*”: *Dunstable-i évkönyvek*. In: *Annales Monastici*, III. 43.; *De Antiquis legibus liber. Cronica maiorum et vicecomitum Londoniarum*. Ed. Thomas Stapleton. London, 1846. 201.; Vincent, Nicholas: *Baronial grievances aired at the New Temple*. The Magna Carta Project, January 2015. https://magnacartaresearch.org/read/itinerary/Baronial_grievances_aired_at_the_New_Temple (letöltés: 2022. január 26.)

¹⁴⁰ Holt: *Northerners*, id. mű.

¹⁴¹ Warren: *John*, 229.

¹⁴² Wendoveri Roger: *Flores*, II. 111–112.; Carpenter: *Magna Carta*, 288.

¹⁴³ *Crowlandi évkönyvek*, II. 217–218.

¹⁴⁴ Carpenter: *Magna Carta*, 119.

¹⁴⁵ *English Historical Documents*. Gen. Ed. D. C. Douglas. II.: 1042–1189. Ed. D. C. Douglas – G. W. Greenaway. London, 1981. 400.; Warren: *John*, 227.; Carpenter: *Magna Carta*, 253.

¹⁴⁶ Carpenter: *Magna Carta*, 253.

¹⁴⁷ Wendoveri Roger: *Flores*, II. 83–87.

¹⁴⁸ Wendoveri Roger: *Flores*, II. 84–86.

Hitvalló törvényeire sem. Annyit tudhatunk biztosan, hogy az érsek és a bárók valamiféle egyezséget kötöttek.¹⁴⁹

Immár Anglia más területeinek jelentős famíliái is, mint a Fitzwalterek, Mandeville-ek és Bigodok is zászlót bontottak, de az egész ország nem állt hadba. Körülbelül 40 báró és lovagjaik fogtak fegyvert, de a „józanabb”, kevésbé militáns részük, nagyjából 100 báró Közép- és Dél-Angliában még kivárt.¹⁵⁰ A lázadók hangadói nyíltan felmondták a hűséget a királynak, de arról, hogy a „dögvész lángra lobbantotta” volna az országot, nem volt szó.¹⁵¹

A király hadereje főképp zsoldosokból állott, de a mérsékelt, békepartí urak is kiálltak volna mellette, ha pattanásig feszülnek az indulatok. Langton az utóbbiakra képes volt hatni, és úgy tűnt, sikerül tárgyalásra összehozni a feleket.¹⁵² Ügyes húzás volt a királytól, hogy 1215 márciusában felvette a keresztet, így a pápát is maga mögött tudhatta.¹⁵³ János közeledett volna egy megegyezéshez, de a lázadók bevették Londont, és a semleges bárókat harcba szólították.¹⁵⁴ Komolyabb összecsapásra nem került sor, a viszály megmaradt *discordiának*, ahogyan a Magna Carta is lefesti.¹⁵⁵ Sok megszólított lord nem csatlakozott, így a lázadók is visszakoztak, és június 10-én Windsor mellett, Runnymede mezején találkoztak Jánossal, és átadták követeléseik első fogalmazványát („A Bárók Feltételei”).¹⁵⁶ 1215. június 15-én a király pecsétjével megerősítette a szabadságlevélben foglalt artikulusokat.¹⁵⁷

Scutagium vel auxilium

A Magna Carta legnagyobb jelentőségűnek tekintett artikulusai az adó kivetését szabályozzák. „Hadmegváltási és más adót csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni, [...] a követelt adó mértéktartó legyen.”¹⁵⁸ Ha a király más indokkal akar hűbéri segílyt vagy *scutagiumot* kivetni, össze kell hívnia „a királyság közös tanácsát”, prelátusokat [...], bárókat és közvetlen hűbéreseit az ügy tárgyalására.¹⁵⁹ A hűbéreket nem sújthatták a teljesíthetónél nagyobb teherrel: „...senkit sem lehet arra szorítani, hogy a lovagi hűbér [...] után nagyobb szolgálatot teljesítsen.”¹⁶⁰

Miért volt az *auxilium* és a *scutagium* ennyire kardinális jelentőségű? Ami az *auxiliumot* illeti, nem volt pontosan meghatározva, hogy mikor várhatja el az uralkodó. Sokszor a bárók tanácsával (*per consilium*) vizsgálták meg, hogy valamely rendelkezés összhangban van-e a

¹⁴⁹ „*commotio baronum contra regem*”: Wendoveri Roger: *Flores*, II. 87.

¹⁵⁰ Warren: *John*, 227–229.

¹⁵¹ Wendoveri Roger: *Flores*, II. 114.

¹⁵² Canterburyi Gervasius: *Chronica*, II. 109.; Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 172.

¹⁵³ Vincent: *John*, 91.

¹⁵⁴ Wendoveri Roger: *Flores*, II. 117.

¹⁵⁵ Carpenter: *Magna Carta*, 69.; SzGy, 265. 61. c.

¹⁵⁶ *Select charters*. Ed. William Stubbs. London, 1921. 284–291.; McKechnie, William Sharp: *Magna Carta. A Commentary on the Great Charter of King John*. Glasgow, 1914. 487–493.

¹⁵⁷ Church: *King John*, 227.

¹⁵⁸ „*Nullum scutagium vel auxilium ponatur [...] nisi per commune consilium regni nostri, [...] non fiat nisi rationabile auxilium.*” Carpenter: *Magna Carta*, 54.; SzGy, 264. 12. c.

¹⁵⁹ „*commune consilium regni de auxilio assidendo*”: Carpenter: *Magna Carta*, 55.; SzGy, 264. 14. c.

¹⁶⁰ Carpenter: *Magna Carta*, 56.; SzGy, 265. 16. c.; Veszprémy László: *Servientes, sergaints. Katonai reformok a 12–13. századi Magyarországon és Európában*. In: Erdei Gyöngyi – Nagy Balázs (szerk.): *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Budapest, 2004. 151–155., itt 154.

szokásokkal.¹⁶¹ A rendkívüli hadsegély benne volt a szokásjogban, de a főhűberek szívesen vették, ha a korona „kegyes jóakaratakért” (*gracious aid*) folyamodik. Ez történt 1202-ben, amikor János azért kért hadsegélyt, mert tartozott húszezer márkával II. Fülöpnek. Ehhez a bárók hozzájárultak, pedig tisztában voltak vele, hogy ez tényleges adót jelent. Később már nem lettek volna ilyen „kegyesek”, de János már nem kérte „jóakarataikat”. Maga a rendkívüli *auxilium* tehát nem az „ördögi Plantagenet” adója, hanem összhangban állt a joggal, és a Magna Carta nem tiltja, csupán a kivetésének a mikéntjét szabályozza.

A pajzspénz, a hadi kötelezettség megváltása (*écouage*) már egy évszázaddal János uralkodása előtt megjelent, és II. Henrik alatt általánossá vált.¹⁶² A vazallusok hadba szállása, az *auxilium* is ölthette anyagi hozzájárulás formáját (vö. „kivetik”, *ponatur*), amennyiben, kivételes esetekben, ki lehetett váltani a főhűberek *consilium*ának egyetértésével, de II. Henrik és Richárd is gyakorta folyamodott érte. A vazallusok a hűbérés föld hányadában voltak kötelesek fegyvereket kiállítani, mégpedig meghatározott – 20 font – évi jövedelem után egy nehézpáncélos lovat (a „lovag hűbére”, *feudum militis*).¹⁶³ A pajzspénz elterjedésével a személyes hadba szállás jelentősége csökkent, a *scutagium* rendszeres adóvá vált. A 13. század elejére a körülbelül 5000 főnyi lovagi középbirtokosság 80%-a megváltotta katonai kötelezettségét.¹⁶⁴ A koronának is jobban megfelelt, ha az adott hűbértartományban igénybe vehető sereg helyett pénzt szednek.¹⁶⁵ János idején a pajzspénz már nem volt elegendő a háborús terhek fedezésére.¹⁶⁶ A király ezért rendkívüli hűbéri segílyt kért, de úgy, hogy nem mondott le a *scutagium*ról sem. Mivel azonban a kormányzat addig nem foglalkozott azzal, hogy a *scutagium*ra át nem térő vazallusok fejenként hadba szállnak-e, most nehezen álltak újra hadba azok, akik nem tudták fizetni a pajzspénzt.

A *scutagium* nemcsak a folyamatos háborúk, hanem a nehézpáncélos fegyverzet technológiai fejlődése miatt sem volt elegendő. Így akik a pajzspénz helyett kényszerűségből inkább személyesen szálltak volna hadba, csak gyengébb fegyverzetben tudtak kiállni. Már II. Henrik rendelkezett arról, hogy lovagjai egy adott birtokhányad után megszabott fegyverzetben szálljanak hadba (Fegyverzetről szóló Asszíza).¹⁶⁷ A középbirtokosság száma csökkent, a korona hiába próbálta a folyamatot megállítani. 1205-ben János bevezette, hogy minden tíz lovag egy páncélost állítson ki.¹⁶⁸ Ugyanakkor már a *Domesday Book* óta hadbírságokat vetettek ki arra, „akit katonai szolgálatra hívtak be, de ezt teljesíteni elmulasztja”.¹⁶⁹ Ezzel sem János kezdte tehát kizsigerelni a nemességet, de a lovagok ebben az időben kezdték nagy terhenek érezni.

¹⁶¹ *Curia Regis Rolls*. Ed. C. T. Flower. I–VII. London, 1923–1955. I. 142., 162., 392., 382., VI. 203–204., 351. 382.; Stenton, Dorothy May: *English Justice from the Conquest to the Great Charter: 1066–1215*. Oxford, 1964. 104.

¹⁶² Bartlett: *England*, 63., 65., 164., 174.; Daniell, Christopher: *From Norman Conquest to Magna Carta: England 1066–1215*. Abingdon, 2003. 90–92.

¹⁶³ Saul, Nigel: *Chivalry in Medieval England*. Cambridge, Mass., 2011. 87., 258–259.

¹⁶⁴ Gravett, Christopher: *English Medieval Knight 1200–1300*. Oxford, 2002. 9.; Huscroft, Richard: *Ruling England 1042–1217*. Abingdon, 2015. 169.

¹⁶⁵ Huscroft: *Ruling*, 85–86., 102–103., 158. 170.; Harvey, Sally: *The Knight and the Knight's Fee in England*. Past & Present, vol. 49. (1970) 3–43.; Coss, Peter R.: *The Knight in Medieval England 1000–1400*. Stroud, 1993. 24–26., 171–174.

¹⁶⁶ Bartlett: *England*, 202–218., 222–223.; Huscroft: *Ruling*, 169.

¹⁶⁷ Prestwich, Michael: *Edward I*. New Haven, 2008. 241.; Veszprémy: *Servientes*, 153.

¹⁶⁸ Gravett: *English Medieval*, 10.

¹⁶⁹ SzGy, 362.

A főhűbéresek sem tudták kiállítani a lovagi hűbér alapján számolt hadkiegészítési kvótájukat. 1210-ben egy 98 *feudum militis*-szel tartozó báró csupán 10 lovaggal állt a seeregbe.¹⁷⁰ Egyre több lett a *serviensek* (*serjeant*) száma, akik már nem bírtak földet hűbérként, hanem az udvar fizette és fegyverezte fel őket.¹⁷¹ A királyi háztartás lovagai sem bírtak önálló lovagi hűbérrrel.¹⁷² A 12. századi *Constitutio domus regis* szerint évjáradékban részesültek, a hadjáratok idejére pedig napidíjat kaptak.¹⁷³ Később a háztartásbéli lovagok körét alkalmilag fizetettekkel töltötték fel.¹⁷⁴

Már II. Henrik alkalmazott zsoldosokat, amit a jövedelmei lehetővé is tettek.¹⁷⁵ János azonban a megcsappant kontinentális birtokok miatt is kevésbé hagyatkozhatott erre, mégis fizetett erő felfogadására kényszerült. A zsold megerhelte a kincstárat. Egy nehézpáncélos havi zsoldja a 12. század végén 90 shilling volt, azaz a középbirtokosi birtok egyévi jövedelmének (20 font, vagyis 400 shilling) csaknem a negyede. Ez néhány év alatt a kétszeresére emelkedett.¹⁷⁶ Henrik vagy Richárd idején a korona vazallusai hadban álltak más hűbéres tartományokban is, általában fizetségért. A 12. század végére azonban egyre kevésbé vállaltak szolgálatot, még magasabb zsold ellenében sem. János így kénytelen volt – drágább – külföldi zsoldosokat alkalmazni, ahogy az Bouvines-nél is történt.¹⁷⁷ Az 1210-es években Angliában is külhoni zsoldosokat alkalmazott, ami annyira terhessé vált, hogy a Magna Carta meg is fogalmazta, hogy „eltávolítunk [...] minden idegen lovagot, [...] zsoldost, akik [...] a királyság kárára jöttek”.¹⁷⁸ Mivel más eszköz nem állt a rendelkezésére, János kénytelen volt emelni a *scutagium*ot, előbb a két-, majd 1213–1214-ben a háromszorosára. Eleve többször is vetette ki a pajzspénzt, mint elődei: ő tizenhat év alatt tizenegyszer, II. Henrik harmincnégy év alatt nyolcszor, Richárd pedig tíz év alatt háromszor. János megpróbálkozott azzal is, hogy az általános, minden ingatlantulajdonnal bíróra kiterjedő hadkötelezettséget is megújítsa.¹⁷⁹ Ezért rendelte el, hogy minden tizenkét évesnél idősebb szabad ember szálljon harcba.¹⁸⁰ Ez sem növelte népszerűségét.

A „bűnlajstrom”

Nézzük meg, hogy a János fejére olvasott „vádpointok” közül mi az, amiért a király valóban felelőssé tehető. Kezdjük azzal, hogy kormányzata nagy terhet rótt Angliára, „kifosztotta”

¹⁷⁰ Saul: *Chivalry*, 61.; Prestwich, Michael: *English Politics in the Thirteenth Century*. London, 1990. 103.

¹⁷¹ Veszprémy: *Servientes*, 151–152.

¹⁷² Morillo, Stephen: *Warfare under the Anglo-Norman Kings 1066–1135*. Rochester, 1994. 52–57., 60–65.

¹⁷³ SzGy, 243–244.

¹⁷⁴ Prestwich, J. O.: *Military Household of the Anglo-Norman kings*. *English Historical Review*, vol. 96. (1981) 2–35., itt 8–9.; Church, S. D.: *The Household Knights of King John*. Cambridge, 1999. 10., 41., 43., 75., 77., 81.

¹⁷⁵ Crouch, David: *William Marshal. Court, Career and Chivalry in the Angevin Empire, c.1147–1219*. London, 1990. IX., 157–168.

¹⁷⁶ Warren: *John*, 145.

¹⁷⁷ Strickland, Matthew: *War and Chivalry. The Conduct and Perception of War in England and Normandy, 1066–1217*. Cambridge, 1996. 119.

¹⁷⁸ Carpenter: *Magna Carta*, 65. 51. c.; Gravett: *English Medieval*, 9.

¹⁷⁹ Morillo: *Warfare*, 47., 53–56., 66–69.; Huscroft: *Ruling*, 33., 66., 69., 103.

¹⁸⁰ Gravett: *English Medieval*, 16.

alattvalóit.¹⁸¹ Rendkívüli módon nehezteltek rá az *amercement* miatt. A korona a legkisebb kihágásokat és vétségeket – ha valakit tanúként vagy esküdtként idéztek be, de nem jelent meg a bíróságon, vagy ha a tudtára jutott egy bűntény, de nem jelentette – szigorúan büntette, de az *amerciamentum*, „engesztelési díj” révén megváltható volt. A kormányzat ezzel is bevételhez próbált jutni. Ez a díj azonban nem János találmánya, hanem a joggyakorlat része volt. A 12. századi *Dialogus de Scaccario* ismer olyan eseteket, amikor valakit „tartozás terhel a királlyal szemben, amelyet valamilyen vétség büntetéseként róttak ki”.¹⁸² A Magna Carta elismeri, hogy a királynak joga van kiróni; nem magát az *amercement*-t nehezményezte, hanem annak mikéntjét: „szabad ember [...] engesztelési díjat csak a vétek mértéke szerint fizessen. [...] ne érintse létfenntartását”.¹⁸³ A bárókat csak „a velük egyenlők ítélete által” sújthatták bírsággal.¹⁸⁴

II. Henrik korában az *amercement* behajtása nem történt olyan szigorral, mint János kormányzata alatt. Ha valaki nem tudott fizetni, „esküjével [...] bekerült a jegyzékbe mint adós”. Ha a következő évben sem tudott fizetni, akkor foglalhették le javait.¹⁸⁵ II. Henrik is megengedte azonban, hogy „ha időközben megfizetik”, „a birtokokat [...] vissza kell adni”. János viszont nem várta ki, amíg az adósok képesek lesznek pénzhez jutni. Erre reagál a Magna Carta: „...nem foglalhatunk le földet [...] adósság fejében, amíg az adós ingóságai elegendőek” a fizetésre.¹⁸⁶ Csak azt akarták elérni, hogy az *amercement*-t a szokásjogban meghatározott módon szedjék be. A bírságokat azonban igazságtalannak érezték, azért is, mert egyeseknek a király „jóakarata” megvásárolható volt, míg azoknak a javain, akik nem tudtak gyorsan pénzhez jutni, a korona már be is rendezkedett.¹⁸⁷ A büntetések alól az egyház és a nemesség is próbált kibúvót keresni, például oly módon, hogy elrejtették ingóságaikat. A király poroszlói viszont mindent felkutattak, s ha eltitkolt javakra bukkantak, még magasabb bírságot vetettek ki. A megbírságoltak kiválhatták a lefoglalt javakat, de sokszor kénytelenek voltak újabb földeket zálogba adni – például éppen a kincstárnak.¹⁸⁸

A Magna Carta kifogásolja azt is, hogy a király többeket megfosztott „birtokaitól, váraitól, kiváltságaitól”.¹⁸⁹ Ez azonban nem azt jelentette, hogy bárkitől önkényesen vett el javakat, hanem azoktól foglalt le, akik nem fizettek bírságokat vagy *scutagium*ot. Igaz viszont, hogy ő emelte a *scutagium*ot olyan szintre, hogy a nemesség széles köre nem volt képes azt fizetni, és ő fejlesztette tökélyre az *amercement* rendszerét. Sok esetben persze a kormányzat gyakorlata áthágta a törvényes kereteket, például bárókat is elfogtak bírói eljárás és ítélet nélkül, amit sérelmez is a Magna Carta: „Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlőcbe, fosszanak meg javaitól [...] törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők hoztak.”¹⁹⁰ Lényeges azonban, hogy a Szabadságlevél egyértelműen utal arra, hogy Jánoson kívül már II. Henrik és Richárd is járt el így, „*sine legali iudicio parium suorum*”. Nem arról van szó tehát,

¹⁸¹ *Crowlandi évkönyvek*, II. 232.

¹⁸² [Richard Fitzneale] *Dialogus de Scaccario. The Course of the Exchequer. Constitutio Domus Regis. The establishment of the Royal Household*. Ed., transl. Charles Johnson – F. E. L. Carter – D. E. Greenway. Oxford, 1983. Vol. II. XIII. cap. 107.; SzGy, 261.

¹⁸³ Carpenter: *Magna Carta*, 57.; SzGy, 265. 20. c.

¹⁸⁴ Carpenter: *Magna Carta*, 57. 21. c.

¹⁸⁵ *Dialogus de Scaccario*, vol. II. XIII. cap. 107.

¹⁸⁶ Carpenter: *Magna Carta*, 53., A nagy szabadságlevél, 9. c.

¹⁸⁷ Carpenter: *Magna Carta*, 67., 55. c.; Painter: *John*, 134.

¹⁸⁸ Warren: *John*, 149.

¹⁸⁹ Carpenter: *Magna Carta*, 65.; SzGy, 265. 52. c.

¹⁹⁰ Carpenter: *Magna Carta*, 61–62.; SzGy, 265. 39. c.

hogy a „zsarnok” János embereket csukatott le, amikor csak kedve szottyant rá. Amikor birtokokat vetetett zár alá, meg volt győződve, jogosan jár el, hiszen majdnem minden hűbérúr megszegte a katonaállítási kötelezettségét, mert képtelen volt annyi lovagot kiállítani, amennyit birtokai után kellett volna. Előfordult azonban, hogy a király valóban megsértette a törvényes eljárás rendjét, mert úgy idézett meg valakit, hogy nem állított „szavahihető tanúkat”.¹⁹¹ Anélkül rött ki bírságokat, hogy meghallgatta volna a „szomszédságból állított esküdtek vallomását”.¹⁹² Volt arra is példa, hogy a király valakit hosszú ideig tartott fogva, sokakat ítélet nélkül: a Magna Cartában ígéretet tett, hogy ítéletet „megtagadni” vagy „elnapolni” nem fog. „Akit megfosztottunk birtokaitól [...], ítélet nélkül, annak mindazt *tüstént* visszafogjuk juttatni.”¹⁹³

Érdemes figyelembe venni, hogy Magna Carta olyan hűbérúri jogon alapuló prerogatívák kihasználását is sérelmezte, amelyeket a korábbi Plantagenetek is alkalmaztak. A gond az volt, ezek nem voltak pontosan tisztázva. Így például a korona háború esetén elővásárlási joggal bírt, amelyet azonban gyakorta békés időszakban is alkalmaztak. Korábban is előfordult, hogy nem rögtön fizettek, de a Szabadságlevél ennek a gyakorlatnak gátat vetett: a király „senkitől sem vehet birtokba gabonát [...] azonnali fizetés nélkül”.¹⁹⁴

A király szemére vetették azt is, hogy jogtalanul aknázza ki a gyámsági jogait. A Magna Carta felszólalt az ellen, hogy János az „ősinél” magasabb örökösödési illetéket (*relevium*) szedett.¹⁹⁵ Ám tudnunk kell, hogy ez már II. Henrik és Richárd eszköztárában is benne volt. Nem volt azonban a *relevium*nak megszabott aránya, egyszeri jutalékként, ha úgy tetszik, egyénekre szabva vetették ki. A Magna Carta megalkotói se tudták, mi az „ősi” szokás ezzel kapcsolatban. Az I. Henrik korabeli illeték nem volt kőbe vésve, attól már II. Henrik is eltért. A *Dialogus de Scaccario* például megfogalmazza, hogy a királynak „olyan feltételeket kell szabnia, amilyeneket csak tud”.¹⁹⁶ Ebben János tehát csak követte elődeit. Viszont felelőssé tehető abban, hogy a kiskorú nemeseket szándékosan nem nagykorúsította, hogy gyámsági jogát tovább élvezhesse. Az örökösök javait adminisztrátorok kezébe helyezte, akik „megkárosították” a jövedelmeket.¹⁹⁷ A király az örökösöket rangon alul házasította ki, olykor saját híveinek juttatva uradalmakat.¹⁹⁸ Az özvegyeket férjhez menetelre kényszerítette, nem adta ki az özvegynegyedet.¹⁹⁹

A „jó király”

Egy-egy történetíró próbált mérleget vonni János uralkodásáról. A crowlandi évkönyvíró úgy látja, hogy a király mind a jó-, mind a balsorsot megtapasztalta, része volt megpróbáltatásokban, de áldást, „jószerencsét” is hozott az országra. Kegyes, jótékony és nemes lelkű volt, de egyedül maradt, hívei cserben hagyták, halálát kevésbé fájlalták.²⁰⁰ Canterburyi Gervasius nem számol be különösebb elégedetlenségről a királlyal szemben, pedig az *interdictum*ot is

¹⁹¹ Carpenter: *Magna Carta*, 61. 38. c.

¹⁹² Carpenter: *Magna Carta*, 57.; SzGy, 265. 20. c.

¹⁹³ Carpenter: *Magna Carta*, 61–62.; SzGy, 265. 39., 40. c.

¹⁹⁴ Carpenter: *Magna Carta*, 59.; A nagy szabadságlevél, 245. 28. c.

¹⁹⁵ Carpenter: *Magna Carta*, 39., 520.

¹⁹⁶ *Dialogus de Scaccario*, vol. II. IX. cap. 96.

¹⁹⁷ Carpenter: *Magna Carta*, 51., 4., 5. c.

¹⁹⁸ Carpenter: *Magna Carta*, 51.; A nagy szabadságlevél, 244. 6. c.

¹⁹⁹ Carpenter: *Magna Carta*, 52–53.; A nagy szabadságlevél, 244. 7–8. c.

²⁰⁰ *Crowlandi évkönyvek*, II. 232.; Carpenter: *Magna Carta*, 90.

megélte. Úgy látja, Angliát összességében békében és nyugalomban kormányozták.²⁰¹ Még Giraldus Cambrensis sem tagadta, hogy János uralma idején béke és jólét honolt, legalábbis a koronázása utáni időszakban. Mint írja, a király időlegesen le tudta csillapítani az országot, de sok mindenben hátráltatta, hogy II. Fülöppel állandóan viszályban állt.²⁰²

Ezek szerint létezik egy „jó király” is? Mint annyi más, János uralkodását sem lehet feketén-fehéren értékelni. Van olyan kútfőnk, amely „nagy fejedelemnek” titulálja, aki eréllyel, határozottan irányította a királyságot.²⁰³ Más kijelenti, hogy János adminisztrátorai között érezte jól magát. „Fáradtságos munkával” dolgozott éjt nappallá téve.²⁰⁴ Az bizonyos, hogy a király továbbfejlesztette a normann és Plantagenet uralkodók kormánysszerveit, azoknak új feladatokat és hatásköröket juttatott. A számvevőszéket megszilárdította, megnövelte a titkos pecsét őrre alá rendelt ügyeknek a körét. Megkezdte a kancelláriai oklevelek regisztrumokba foglalását (*Rotuli Chartarum*).²⁰⁵ Állandóan úton volt, kontrollálta sheriffjeit, bíráit.²⁰⁶ Mondhatni, maga kormányzott. Ezért lett ő maga az elégedetlenség céltáblája, s nem az adminisztrátorok, mint Richárd esetében történt. Erre gondolhatott a krónikás is, amikor megállapította, hogy „egyedül volt hatalmas” (*potens*), nem pedig arra, amit a Magna Carta-tradíció alapján gondolnánk, hogy a *potentiával* megnyomorította alattvalóit. A *potens* itt pozitív értelemben jelenthet „nagy”, „politikus” uralkodót.²⁰⁷

János uralkodásának vannak előre mutató vonásai a gazdaságpolitika terén is. Egysége-sítette a súlyokat és mértékeket, amit a Magna Carta is jóformán csak nyugtázott.²⁰⁸ A Szabadságlevél megerősíti, hogy a kereskedők „biztonságban utazhatnak [...] anélkül, hogy [...] jogtalan vámot követelnének tőlük”, de a király éppen hogy átláthatóbbá tette a belső vámos rendszerét.²⁰⁹ Bristolnak megadta azt a kiváltságot, hogy polgárai ne folytassanak „pert a város falain kívül bármilyen jogvitában”, senkít „se kényszerítsenek, hogy párviadalnak vesse alá magát. [...] a pereket a városban annak szokása szerint kell lefolytatni”.²¹⁰ Ezzel szemben sokkal inkább ismertté vált az az egyedül Wendoveri Rogernél szereplő történet, hogy egy bristoli kereskedőnek naponta egy fogát tépette ki, míg nem fizeti meg az adót.²¹¹ A valóságban viszont azzal a szabadsággal ruházta fel Rouent, hogy polgárai „áruikat békében és nyugodtan adják el”. Vámmentes kikötőt biztosított nekik Londonban, védte őket a párizsiak versenyétől: csak roueni polgár hajózhatott a Szajrán.²¹²

Jánost nem akarták megfosztani a tróntól. A francia trónörökös meghívása már egy több hónapig tartó polgárháború következménye. A huszonöt báró józanságról tanúságot téve nem kívánta az eltávolítását. A Magna Carta is úgy szól, hogy „a bárók és a király közös célja” a „királyság megjavítása”: maguk is úgy érezhették, hogy lehetséges egy „*emendatio regni*”.²¹³

²⁰¹ Canterburyi Gervasius: *Gesta regum*, II. 95.

²⁰² Gerald: *De rebus*, 232., 288.

²⁰³ *Crowlandi évkönyvek*, II. 232.

²⁰⁴ Coggeshalli Radulf: *Chronicon*, 184.

²⁰⁵ Vincent: *John*, 71–73., 78.

²⁰⁶ Warren: *John*, 133–135.

²⁰⁷ Canterburyi Gervasius: *Chronica*, II. 100.

²⁰⁸ Carpenter: *Magna Carta*, 60.; SzGy, 265. 35. c.

²⁰⁹ Carpenter: *Magna Carta*, 62.; SzGy, 265. 41. c.

²¹⁰ SzGy, 364–365.

²¹¹ Wendoveri Roger: *Flores*, II. 55.

²¹² SzGy, 446.

²¹³ Carpenter: *Magna Carta*, 69.; SzGy, 265. 61. c.

Összegzés

Mint láthattuk, vannak olyan objektív tényezők, amelyek más megvilágításba helyezhetik János uralkodását. Fontos adottság volt, hogy évtizedek óta létezett a II. Henrik által kiépített Plantagenet-kormányzat, egy olyan szigorú hatalomgyakorlási szisztéma, amellyel szemben már sokkal korábban kirobbanhatott volna az elégedetlenség – például a Becket Tamás ellen elkövetett merénylet alkalmával –, de a hatalmi bázis János utolsó éveig igen szilárdnak bizonyult. A kormányzás rendkívül szervezett volt, az igazgatás részesei az országot az uralkodó távollétében is vezetni tudták.

A Magna Carta egy folyamat eredménye volt. A Szabadságlevélben említett sérelmek az 1170-es évekig vezethetők vissza. János uralmát nem lehet elszakítani a megelőző időszaktól, ehelyett egységben kell látni az egész Plantagenet-uralommal. János folytatta apja hatalomgyakorlási módszereit, de a válság előjelei már akkor jelen voltak, mielőtt trónra lépett volna. Mi több, míg Henrik „a hatalom teljessége” gyakorlásával kormányozhatott, a fiát bárói már önkényuralkodónak látták. Míg Henrikről úgy tartották, hogy nem tett mást, mint kíméletlenül érvényt szerzett a jognak, Jánost már „despotának” tartották.²¹⁴

Az 1180-as évektől a korona bevételei rohamosan csökkentek, a háborúkat már nem volt képes finanszírozni. Az „Anjou-birodalom” fenntarthatatlan volt, szinte magától omlott össze: a távoli, a kontinensen fekvő tartományokat egyre nehezebben lehetett kézben tartani. A király ezzel olyan kényszerpályára került, amelyről már nem tudott visszakapaszkodni. Walesi Gerald szerint a háborúk oltárán maga sem akarta feláldozni az egyház és a bárók jogait,²¹⁵ de nem volt más választása. Ebből az ördögi körből nem volt kiút, Jánosnak pénzre volt szüksége, hogy visszaszerezhesse örökségét, de attól tartott, ha veszni hagyja, nem maradhat meg a trónon.

Míndamellet Jánost sem lehet „felmenteni” és csupán a külső körülményeket okolni. Nem mondhatjuk, hogy a „torz” személyisége, az „ördögi” karaktere az eredője mindennek, de úgy is érezhetjük, hogy magatartásával kihívta maga ellen a sorsot. A politikai-társadalmi helyzet azonban olyan feszültségekkel volt teli, amelyeket nem tudott kezelni. 1215-ben egy ilyen, évtizedek óta nem látott krízist talán egyetlen Plantagenet sem tudott volna orvosolni.

ATTILA BÁRÁNY

King John and Magna Carta

King John of England (1199–1216) has his 'own' historical mythology, known almost worldwide. It is therefore difficult to see his rule unbiased. In the traditional narrative he has every characteristic of a 'bad monarch'. In English medieval history he is an archetype of the immoral and unprincipled ruler with immense ambition. It seems predestined that the barons would oppose the 'evil king' and implement the Magna Carta in 1215 at Runnymede. For a long time, research has not really looked beyond the surface, did not examine in depth how the king governed, contenting itself with the fact that he destroyed the work of his father, the great Plantagenet, Henry II. All we knew was what the Magna Carta implied: he levied taxes in violation of the law. His reign is so overshadowed by the great charter of liberties as if

²¹⁴ Hollister, C. Warren: *King John and the Historians*. *Journal of British Studies*, vol. 1. (1961) 1/Nov. 1–19.

²¹⁵ Gerald: *De rebus*, 232.

nothing else had happened. There are objective factors that may shed a different light on John's reign. For decades, Henry II had been building up his own Plantagenet government, a strict system of power that could have been the subject of discontent much earlier. Magna Carta was the result of a longer process. The grievances of the barons can be traced back to the 1170s, and while they cannot be separated from John's rule, they must be examined in the context of the whole Plantagenet regime. John did nothing but continued his father's methods, but he was now seen as a 'despot'. It is clear that the crisis was not entirely rooted in the king's 'twisted' personality, or his 'diabolical' character. The political and social situation was full of tensions that none of the Plantagenets could have found a remedy for.